

Sámediggi
Sámedigge
Saemiedigkie
Sametinget

SAMISKAN I SVERIGE

RAPPORT FRÅN SPRÅKKAMPANJRÅDET 2008

EN SAMMANSTÄLLNING AV
BEFINTLIGA RESULTAT OCH FAKTA
OM SAMISKANS ANVÄNDNING OCH
UTBREDNING I SVERIGE

av Henrik Barruk, Lusspie/Storuman

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. SAMMANFATTNING	5
2. INLEDNING	6
3. BAKGRUND	7
4. VÄRDEGRUND	9
5. NATIONELL MINORITET OCH STATUS SOM URFOLK.....	12
6. BEGREPPEN SPRÅK OCH DIALEKT	14
6.1 Språklig varietet	15
6.2 Något om användningar av termen dialekt	16
6.3 Något om kriterier för ömsesidig förståelse.....	17
6.4 Talarnas attityder till den egna varietet.....	18
6.5 Sammanfattning om skillnaden mellan dialekt och språk.....	19
7. UPPSKATTNING AV ANTALET SAMER I SVERIGE	19
8. SAMEUTREDNINGENS RESULTAT ÅR 1975	20
9. SPRÅKSITUATIONEN FÖR SAMERNA I SVERIGE.....	22
9.1 Samiska språk	22
9.2 Antal talare.....	22
9.3 Språkens situation i samhället.....	23
9.4 Språksituationen i Sverige	24
9.5 Olika behärskningsnivåer	28
9.6 Olika geografiska områden.....	30
9.7 Graden av hot	33
10. SPRÅKBYTE OCH SPRÅKBEVARANDE.....	35
10.1 Samiskspråkbyte eller språkbevarande, och faktorer som påverkar detta	35
10.2 Sociokulturella normer	36
10.3 Språkval.....	37
10.4 Sammanfattning av språkbytes-/språkbevarandefaktoreernas värden	37
11. SAMISKAN I DET SVENSKA SKOLSYSTEMET	39
11.1 Antal respektive andel elever berättigade till samiska som modersmål och antal deltagare läsåret 2007/08	39

12. SPRÅKREVITALISERING EN GLOBAL FRÅGA	40
12.1 Introduktion.....	40
12.2 Att bedöma ett språks livskraft.....	42
13. SPRÅKTEST I SAMISKA (NORDSAMISKA) VID SAMISK HÖGSKOLA	47
14. DISKUSSION OCH FÖRSLAG TILL ÅTGÄRDER.....	47
15. REFERENSER	51

1. SAMMANFATTNING

Överföring av språk mellan generationerna är ett tydligt och lämpligt kännetecken huruvida ett språk överförs mellan generationerna. När ett barn slutar att lära sig språket är det i stor fara. Det finns olika faktorer och grader att bedöma ett språks livskraft, vilka är till stor hjälp att revitalisera ett språk. Det är olika faktorer på samhällsnivå, gruppnivå och individnivå som påverkar språkbyte och språkbevarande.

Resultaten från början av 1970-talet ger en inblick i samers språkkunskaper och redan då gav det en indikation på en pågående språkbytesprocess. I Mikael Svonnis enkätstudie (1998) om språkförhållandena i Sverige visar att de äldre har bättre kunskaper i samiska än de yngre, men samerna i den yngsta åldersgruppen försöker av allt att döma tillägna sig kunskaper i samiska. Det finns inte någon tillförlitlig statistik över antalet talare av samiska. De uppskattningar som genomförts baserar sig på undersökningar som genomfördes i början av 1970-talet för den då aktuella Sameutredningen.

Nordsamiska och sydsamiska har olika skriftspråk. De är dessutom strukturellt skilda ifrån varandra och är kanske inte ömsesidigt förståeliga. Ändå kallades nord- och sydsamiska tidigare oftast för dialekter av samiska, inte olika språk. Idag talar vi om de samiska språken. Få människor tänker på termerna språk och dialekt skulle vara problematiska. Det är lätt så länge vi talar om förhållande som är kända för oss. Vad är det som gör att vi kallar ett språk för språk och ett annat språk för dialekt?

De nya minoritetsspråkslagarna trädde i kraft den 1 april 2000 och den etniska kartan förändrades i Sverige. I lagen har samerna status av vara en nationell minoritet. Den stora skillnaden av att vara ett urfolk eller nationell minoritet är erkännandet i lagen. Konstitutionen i Kanada skapar ett speciellt förhållande mellan urfolk och den federala regeringen, som ger en tydlig rättslig status.

Vi formulerar värdegrunden i termer av människors lika värde och att alla har rätt till sitt språk. Det är formuleringar som få säger emot, men vi behöver konkretisera vad vi menar. Genom konkreta handlingar i samverkan avhjälpes vi den situation som de olika samiska språken befinner sig i. Ole Henrik Magga uttrycker sig på följande sätt: "En lång kedja av många små handlingar kan få språk att utvecklas och leva."

2. INLEDNING

Tidigare såg många ett språks liv som en blomma, naturgivet och förutbestämt, det slår rot, växer, mognar förminskas och dör. Det är en hållbar bild för den som inte är intresserad av att behålla och utveckla minoritetsspråk, säger språkprofessorn Ole Henrik Magga vid en konferens i Luleå år 2008, som uppmärksammade europeiska språkstadgans tio första år. Ett språks borttynande är ingen stilla och naturlig utveckling. Språkdöd säger Magga är en våldsamt handling, eller en lång kedja av handlingar i en medveten process av förtryck och våld. Motsatsen gäller också, säger Magga. "En lång kedja av många små handlingar kan få språk att utvecklas och leva." I den gemensamma värdegrunden uttrycker vi att; en stor del av ansvaret för framtiden ligger hos oss själva.

Språk förändras ständigt inte i bara ordförrådet utan också i grammatisk form och uttal. Det betyder att alla språk talas i olika former. Komplexiteten i den språkliga mångfalden och den språkliga variationen är imponerande. (Kenneth Hyltenstam, i *Mer än ett språk*, 1997.) Med de nya minoritetsspråklagarna den 1 april 2000 förändrades den etniska kartan i Sverige. De var inte så att några nya etniska grupper tillkom. I Norrbotten har samiskspråkiga, finskspråkiga och svenskspråkiga grupper levt sida vid sida åtminstone sedan 1300-talet, och för samers och finnars del betydligt längre. Det nya är att deras språk nu har blivit erkända som nationella minoritetsspråk. Svenska, samiska, meänkieli och finska har idag status som erkända förvaltningspråk i några utvalda kommuner i Norrbotten. Förändringen i minoritetsstatus kommer också att innebära en ny myndighetskultur utvecklas, en myndighetskultur som erbjuder en språklig mångfald. Så är det inte idag.

Den nya politiken grundar sig till stor del på den *Europeiska stadgan för landsdels- eller minoritetsspråk* och *Ramkonventionen om skydd för nationella minoriteter*, som Sverige och även Norge och Finland har ratificerat. Minoritetsspråksstadgan ger en minimistandard för språkliga rättigheter som staterna ska sträva efter att uppfylla och den kräver beslutsamma åtgärder från statens sida för att skydda och främja minoritetsspråken så att de "hålls levande" som det heter i regeringspropositionen "*Nationella minoriteter i Sverige*" från år 98/99. Vi kan skönja en ny, positiv utveckling när det gäller den officiella politiken gentemot samerna och de samiska språken i Sverige. Det finns också mycket som tyder på en fortsatt negativ utveckling i Sverige när det gäller de samiska språken.

I rapporten från 10-årsjubileumskonferensen i Sámi Allaskuvla i Kautokeino beskriver Torkel Rasmussen (1999) i sin artikel "Samiskan försvinner" hur han på sin resa runt hela Sápmi såg att språkbytet fortsatte och att samiskan på flera håll höll på att dö ut. Trots vissa förbättringar fortsatte en negativ trend och han förutsåg en kraftig minskning av antalet talare inom loppet av några decennier. Annika Janssons (2005)

fältundersökning som hon gjorde några år senare visar i sin tur att mycket mer måste göras om språkbytet ska kunna vändas.

Även om minoritetsspråkens status har förbättrats i det officiella Sverige, finns det fortfarande stora brister när det gäller det praktiska genomförandet av den nya minoritetspolitiken. Europarådets två expertkommittéer som kontinuerligt följer tillämpningen av de två konventionerna i de länder som ratificerat dessa har påpekat att Sverige inte uppfyller alla sina förpliktelser när det gäller att i praktiken stärka och utveckla minoritetsspråken, bland dem de samiska språken. Undersökningar som konstitutionsutskottet (2005) har låtit göra tyder också på att mycket som staten åtagit sig att göra inte har uppfyllts och att detta också drabbat samiskan. Det kan handla om att språklagarna i de nordliga kommunerna, där exempelvis lagen om rätt att använda samiska gäller, inte följs på ett bra sätt på grund av bristfälliga språkkunskaper eller negativa attityder (Elenius 2005).

För några år sedan togs ett handlingsprogram fram, *”Start för en offensiv samisk språkpolitik”* (Teilus 2004), för att stärka samiskan i Sverige, och där föreslogs åtgärder för att vända den negativa trenden. Ett första steg var att tillsätta ett kampanjråd som sedan skulle sätta igång en tioårig språkkampanj.

Syftet med denna rapport är som en del av Sametingets språkkampanj sammanställa befintliga resultat och fakta från utförda undersökningar och studier om samiskans användning och utbredning i Sverige. Det är svårt att få en tillförlitlig bild av de språkkunskaper som enskilda samer har i samiska, eftersom det är väldigt få undersökningar som gjorts genom åren. Det hade varit önskvärt att också studera situationen för ämnet samiska på våra universitet och andra institutioner, eftersom vi kan se en negativ trend i fråga om resurser. Inom tidsramen för denna rapport har detta dock inte varit möjligt. För sammanställandet har använts både skriftliga och muntliga källor. Rapporten avslutas med några förslag till åtgärder som kan vara till hjälp i arbetet att förbättra situationen för samiskan i Sverige. Idag finns det en positiv trend att återta sitt språk och hur kan vi med samlad kraft tillmötesgå den trenden?

3. BAKGRUND

Samiskan är ett av de många språk i världen som under en mycket lång tidsperiod varit i kontakt med andra språk i världen, norska, svenska finska och ryska. Talarna har i varierande utsträckning varit utsatta för pressen att gå över till att tala grannarnas språk. Inom Sápmi, finns det flera miljöer i vilka samiskan står stark. Å andra sidan är ett pågående språkbyte en påtaglig verklighet som i högsta grad är värd att uppmärksamma.

Undersökningar visar ett mönster i språkbruket som är typisk för språkbytessituationer, t ex att bruket av samiska är mer omfattande i äldre än i yngre generationer, att samiska av många används endast i hem- och familjemiljön, samt att

talarna i varierande utsträckning behärskar samiska på nivåer som inte förekommer i språk som är bevarade fullt ut. Samtidigt har hotet mot samiskan fått betydande uppmärksamhet, och detta har lett till initiativ i riktning mot språklig revitalisering. Att främja språkbevarande och språkrevitalisering är emellertid inte enbart en uppgift för skolan eller utbildningsväsendet, även om det kanske är detta instrument man tänker på i första hand. I själva verket är ett språks liv helt beroende av talarnas totala samhälls- och livssituation. När vi talar om samiskt språkbevarande bör vi ha två förhållanden i minnet. Det ena är att samiskan är ett minoritetsspråk och det andra att samiskan talas i flera från varandra starkt skilda varieteter. Även om dessa olika former av samiska traditionellt kallats samiska dialekter, skulle det ur språkvetenskaplig synvinkel inte vara obefogat att tala om olika språk, eftersom de strukturella skillnaderna mellan dem är stora och eftersom de inte annat än i fråga om angränsande varieteter är ömsesidigt förståeliga. När vi i fortsättningen talar om samiskan avser vi oftast samtliga samiska varieteter.

Det finns inte någon tillförlitlig statistik över antalet talare av samiska. De uppskattningar som genomförts under de senaste decennierna baserar sig på mer eller mindre osäkra och inaktuella underlag, som t ex för Sveriges del de demografiska undersökningar som genomfördes i början av 1970-talet för den då aktuella Sameutredningen (Johansson, 1975a, 1975b). Det totala antalet samer uppskattades sålunda för ett par decennier sedan till 60 000.

Den långvariga kontakten med svenskan och norskan har resulterat i att samiskan har vissa likheter med nordiska språk som ursprungligen inte kan antas ha funnits. De lexikala lånen från svenska, norska och finska är mycket vanliga (Hansegård, 1988), och språken har efter hand även grammatiskt blivit mer lika varandra (se t ex Ejerhed, 1978). Det pågående språkbytet har också haft effekter på samiskans struktur, vilket systematiskt har studerats i samiska skolelevers språkbruk (Svonni, 1993). Det finns därför en betydande kunskap om vilka typer av strukturella förenklingar som förekommer i vissa talares samiska, men det är ovisst hur utbredda sådana förenklingar är i den totala samisktalande befolkningen och hos individuella talare. Klart är att de olika samiska varieteterna i olika utsträckning blivit föremål för inflytande från kontaktspråken och effekter av språkbytet.

Kontaktfenomenen och förenklingsfenomenen är ofrånkomliga i situationer där två språk existerar sida vid sida och där maktbalansen mellan respektive språks talare är ojämn. Kontaktfenomen som lån och kodväxling utgör i sig inget hot mot ett språks bevarande, medan förenklingsfenomenen är allvarigare. Att ta in främmande element hör till språkens naturliga liv, men när de drabbas av betydande strukturella förenklingar går uttrycksmöjligheter förlorade. Dock kan även kontaktfenomenen bidra till språkbytet på sikt, genom att minoritetstalarna inte uppfattar det egna språket som ett fullvärdigt och rikt alternativ till majoritetsspråket. Detta är särskilt fallet i talgemenskaper där de sociala nätverken inte är så täta att språket förekommer i tillräcklig utsträckning i naturlig kommunikation.

De förändringar i ett minoritetsspråk som vi just berört bör skiljas från sådana språkförändringar som beror på förändringar i en grupps livsbetingelser och levnadssätt. Det finns betydande skillnader mellan samiskans och svenskans ordförråd, vilket speglar kulturella skillnader mellan grupperna; varje folkgrupps språk är ett uttryck för och en tolkning av de aspekter av verkligheten som är viktiga för gruppen. Det är detta som gör att begreppsbildningen inom klimat- och naturföreteelseområdena samt inom renkötselområdet uppvisar en så rik differentiering i den samiska kulturkretsen. Eftersom alla språk är flexibla instrument för kodning av givna verklighetsuppfattningar, innebär förändringar i talarnas livssituation en motsvarande förändring i språkets begrepps- och ordförråd. Svenskan har t ex genomgått en betydande förändring under de senaste hundra åren; i 1800-talets jordbrukarsamhälle hade talarna i viss utsträckning ett annat begreppsörråd än de har i dagens teknologiska samhälle. Det är alltså inte befogat att föreställa sig att ett språks fortbestånd är beroende av en fortsatt stark koppling till traditionella näringar, speciellt rennäringen. Samiskan kan givetvis, liksom alla andra språk, anpassas till nya verkligheter. I praktiken är det dock så, att om rennäringen blir mindre betydelsefull för samerna, utan att samiskan används i andra vardagliga sammanhang, så försvårar detta helt klart språkbevarandet.

Speciellt viktigt för språkbevarandet är att det finns ett verkligt behov av att använda minoritetsspråket i ett stort antal situationer. Samiskan måste alltså ha ett nyttovärde på "språkmarknaden" för att det stora flertalet av talarna ska uppleva att det lönar sig att investera i språket och föra det vidare till nya generationer.

4. VÄRDEGRUND

Sametinget har vid plenumsammanträdet i Idre, juni 2003, uttalat sig för en gemensam värdegrund - en språkpolitisk viljeinriktning:

"Vi samer är ett folk med egen kultur, språk och historia och ett eget landområde som vi till historisk tid har varit ensamma att bebo och bruka. Genom generationer har vi fört det samiska språket med oss, till allra största delen som ett talat språk. Som alla språk är också samiskan bärare av ett kulturarv, som speglar just vårt folks kulturella särdrag. Genom språket upplever vi och förstår tillvaron. Vi uttrycker våra känslor, tankar och samspelar med andra. Varje språk kan sägas ha ett alldeles speciellt sätt att meddela sig på och binda ihop ett folk. Det är detta som gör varje språk unikt. - - - Vi inser att en stor del av ansvaret för framtiden ligger hos oss själva".

I Samtingets handlingsprogram för en offensiv samisk språkpolitik står det: "Alla samer skall ha rätt till sitt språk; samiska som modersmål eller samiska som senare förvärvat språk."

Förenta Nationernas generalförsamling antog och kungjorde den 10 december 1948 en allmän förklaring om de mänskliga rättigheterna:

Artikel 1 Alla människor är födda fria och lika i värde och rättigheter. De har utrustats med förnuft och samvete och bör handla gentemot varandra i en anda av gemenskap.

Artikel 2 Var och en är berättigad till alla de rättigheter och friheter som uttalas i denna förklaring utan åtskillnad av något slag, såsom på grund av ras, hudfärg, kön, språk, religion, politisk eller annan uppfattning, nationellt eller socialt ursprung, egendom, börd eller ställning i övrigt. Ingen åtskillnad får heller göras på grund av den politiska, rättsliga eller internationella status som råder i det land eller det område som en person tillhör, vare sig detta land eller område är oberoende, står under förvaltarskap, är icke-självstyrande eller är underkastat någon annan begränsning av sin suveränitet.

Dessutom stadgar konventionen i artikel 27 att etniska och språkliga minoriteter inte får förvägras rätten att ha ett eget kulturliv eller att använda sitt eget språk.

I Deklarationen om rättigheter för personer som tillhör nationella eller etniska, religiösa och språkliga minoriteter (Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities) som antogs av FN:s generalförsamling 1992 (resolution 47/135) deklarerar:

Article 1 1. States shall protect the existence and the national or ethnic, cultural, religious and linguistic identity of minorities within their respective territories and shall encourage conditions for the promotion of that identity.

ILO:s konvention nr 169 om ursprungsfolk och stamfolk i självstyrande länder har till ett huvudsyfte att undanröja den tidigare inriktningen mot integration och assimilation och att erkänna ursprungsfolkens strävanden att själva få utöva kontroll över sina egna institutioner och sin egen ekonomiska utveckling. De skall ha rätt att bevara sin identitet som folkgrupp, sitt språk och sin religion. De skall ha rätt att vidmakthålla och utveckla sin livsstil och kultur utifrån sina egna premisser och att myndigheterna har en skyldighet att aktivt stödja detta arbete.

Ratificerandet av Europarådets minoritetskonventioner är ett tydligt avståndstagande från tidigare assimileringstankegångar. Konventionerna slår fast att undertecknande parter ska höja statusen på minoriteternas språk och kultur och skydda minoriteterna mot alla åtgärder som syftar till assimilering. I inledning till Europarådets ramkonvention konstateras att:

"...ett pluralistiskt och i sann mening demokratiskt samhälle inte endast bör respektera den etniska, kulturella, språkliga och religiösa identiteten för varje person som tillhör en nationell minoritet utan även skapa lämpliga förutsättningar för att göra det möjligt att uttrycka, bevara och utveckla denna identitet."

Artikel 2 Bestämmelserna i denna ramkonvention skall tillämpas i god tro, i en anda av förståelse och tolerans samt i enlighet med principerna om gott grannförhållande, vänskapliga relationer och samarbete mellan stater.

Artikel 5 1. Parterna åtar sig att främja de förutsättningar som är nödvändiga för att personer som tillhör nationella minoriteter skall kunna bibehålla och utveckla sin kultur och bevara de väsentliga beståndsdelarna av sin identitet, nämligen religion, språk, traditioner och kulturarv.

Artikel 6 1. Parterna skall uppmuntra en anda av tolerans och mellankulturell dialog och vidta effektiva åtgärder för att främja ömsesidig respekt och förståelse samt samarbete mellan alla personer som bor inom deras territorium, oavsett dessa personers etniska, kulturella, språkliga eller religiösa identitet, särskilt på utbildnings- och kulturområdet samt inom massmedia.

Artikel 10 1. Parterna åtar sig att erkänna att den som tillhör en nationell minoritet har rätt att fritt och utan ingripande använda sitt minoritetsspråk privat och offentligt, och såväl muntligt som skriftligt.

Artikel 14 1. Parterna åtar sig att erkänna att den som tillhör en nationell minoritet har rätt att lära sig sitt minoritetsspråk.

Sverige antog hösten 2007 FN: s deklARATION 61/295 om urfolksrättigheter:

Article 13 Indigenous peoples have the right to revitalize, use, develop and transmit to future generations their histories, languages, oral traditions, philosophies, writing systems and literatures, and to designate and retain their own names for communities, places and persons.

States shall take effective measures to ensure that this right is protected and also to ensure that indigenous peoples can understand and be understood in political, legal and administrative proceedings, where necessary through the provision of interpretation or by other appropriate means.

Article 14 Indigenous peoples have the right to establish and control their educational systems and institutions providing education in their own languages, in a manner appropriate to their cultural methods of teaching and learning. Indigenous individuals, particularly children, have the right to all levels and forms of education of the State without discrimination.

States shall, in conjunction with indigenous peoples, take effective measures, in order for indigenous individuals, particularly children, including those living outside their communities, to have access, when possible, to an education in their own culture and provided in their own language.

I inledningen till Europarådets stadga om landsdels- eller minoritetsspråk slås bland annat fast att:

"... värnandet om historiska landsdels- och minoritetsspråk i Europa, av vilka somliga hotar att småningom utslockna, bidrar till att upprätthålla och utveckla Europas kulturella rikedom och traditioner, [...] och rätten att landsdels eller minoritetsspråk i det privata och offentliga livet är en omistlig rättighet som stämmer överens om principerna i Förenta nationernas internationella konvention om medborgerliga och politiska rättigheter och med andan i Europarådets konvention angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna."

I 1994 års läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet (LPO 94) läser vi följande värderingar:

"Skolan har en viktig uppgift när det gäller att förmedla och hos eleverna förankra de grundläggande värden som vårt samhällsliv vilar på. Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta är de värden som skolan skall gestalta och förmedla."

UNESCO: s generaldirektör Koichiro Matsuura höll ett tal den 21 februari, 2004 vid en ceremoni i Paris på den internationella dagen för modersmål:

"På internationella dagen för modersmål uppmärksammar och hyllar vi alla existerande språk, för varje språk är ett unikt svar på mänskliga behov och ett arv som vi bör värdesätta."

5. NATIONELL MINORITET OCH STATUS SOM URFOLK

I den traditionella folkrätten har ursprungsbefolkningar inte varit underkastade folkrätten och avtal som slutits med dem sågs inte som avtal enligt folkrätten, utan som ensidiga handlingar underställda nationell lagstiftning. Ursprungsbefolkningar definierades som något annat än folkrättens folk och kunde därför inte tillerkännas rätten till självbestämmande. De definierades istället som missgynnade grupper där integrationen med majoritetskulturen var nödvändigt för framåtskridande. Ursprungsbefolkningar var således betraktade som efterblivna och underlägsna, (Kymlicka, W. Mångkulturellt medborgarskap Nya Doxa Nora 1988, m fl).

ILO konventionen nummer 169 om ursprungsbefolkningar antagen vid ILO: s konferens i Genève 1989 menar att konventionen avser grupper vars sociala, kulturella och ekonomiska förhållanden särskiljer dem från majoritetsbefolkningen och vars status inte är helt eller delvis reglerad av dem själva. Ursprungsbefolkningar definieras som grupper som bebodda ett område innan den nuvarande staten etablerade sig och som behållit delar eller hela av sin egna sociala, ekonomiska, kulturella och politiska institutioner. Konventionen lyfter också fram självidentifikationen som ett viktigt inslag, (ILO konventionen i Skr. 1990/91:101, sid. 9). FN: s speciella rapportör J Martínez Cobo håller att ursprungsbefolkningar måste vara förkoloniala. De måste själva anse att de särskiljer sig från den eller de grupper som nu dominerar det samhälle de lever i, och att de har en vilja att överföra sin kultur till framtida generationer.

Samerna utgör dels ett urfolk i landet med rätt till självbestämmande, (se t ex. uttalande om rätt till självbestämmande i lagrådsremiss "Ett ökat samiskt inflytande", 8 dec. 2005 s.38.), dels en nationell minoritet som skall beredas skydd och stöd enligt Europarådets minoritetskonventioner. Samernas språkliga rättigheter måste därmed ses i ett vidare perspektiv än Sveriges övriga nationella minoriteters rättigheter.

Det kan noteras att samerna, trots sin särställning som urbefolkning – konstaterad i samerättsutredningen (SOU, 1989:4) och fastställd genom uttalanden i Sveriges

riksdag, dels 1977 (prop. 1976/77:80), dels 1997 (SOU, 1997b:49) – i grundlagen helt jämställs med andra etniska minoriteter. Minoritetsspråkskommittén föreslår att ett särskilt grundlagsskydd för samerna och andra nationella minoriteter bör övervägas (SOU, 1997b: 88). Den samiska befolkningen i Sverige åtnjuter endast begränsat lagligt skydd för sitt språk.

Vad är det som gör att Norge och Finland ligger före Sverige med lagstiftning om språkrättigheter? Norges storting stadfäste redan 1987 en samelag som bl a innehöll bestämmelser om rättigheter att använda samiska i tal och skriftväxling vid kontakt med myndigheter inom ett definierat samiskt förvaltningsområde. Regelverk och handlingar ska översättas till samiska. Vidare specificeras rättigheter att använda samiska vid domstolsförhandlingar, samt utökade möjligheter att få undervisa på samiska. År 1992 blev samiskan genom ett tillägg till samelagen från 1987 officiellt språk i Norge vid sidan om norskan. Det kan tilläggas att lagstiftningen i Norge i praktiken endast gäller nordsamiskan, även om det inte är klart utsagt.

Klart är att svaren på frågor av denna typ inte är enkla, men de bör sökas i hur respektive samhälle hanterar språklig och annan heterogenitet. Finns det en samhällelig medvetenhet om vikten av rätt till det egna språket, ses denna rätt inom ramen för centrala mänskliga rättigheter generellt, eller som något marginellt och oviktigt?

Vad är det då för skillnad på statusen av ett urfolk och nationell minoritet? Den stora skillnaden är erkännandet av minoritetsgrupper i lagen. De flesta minoriteter har inget speciellt erkännande. Västerländsk lag anser det självklart att alla måste behandlas på samma sätt under lagen och tillåter inte åtskillnad, även om det är i en positiv bemärkelse.

I Kanada är urfolk erkända att äga rättigheter som utgår från de fakta att de är ursprungliga invånare av markerna, och levde i egna organiserade samhällen innan européerna anlände. Förutom vid vissa speciella omständigheter har de aldrig gett upp dessa rättigheter. Det är en lång och komplicerad rättslig historia i Kanada som stöder deras ställning.

Urfolken är skyddade i den kanadensiska konstitutionen att ha ytterligare bestämda rättigheter (vad de är, är inte definierade) förutom övriga medborgare som har normala medborgerliga rättigheter. Inuiterna är inte "First Nations", First Nations anses generellt vara samma sak som indianerna, men de innehar dessa ytterligare rättigheter. Vår konstitution skapar ett speciellt förhållande mellan urfolk och den federala regeringen och en tydlig rättslig status, som inkluderar sådana ting som indianernas lag.

Inuiterna har aldrig skrivit på några överenskommelser, och kom inte under den indianska lagen förrän 1993. De skrev under ett markanspråksavtal och skapade sitt eget territorium år 1993. Det betyder att de har ett annorlunda, men fortfarande ett speciellt förhållande till den federala regeringen.

För mer läsning i ämnet:

Ailsa Henderson (2007), *Nunavut: Rethinking Political Culture*. Vancouver: UBC Press.

Natalia Loukacheva (2007), *The Arctic Promise: Legal and Political Autonomy of Greenland and Nunavut*. Toronto: University of Toronto Press.

Taiaiake Alfred, *Peace, Power and Righteousness*.

"Indigenous people and the rights to self-determination: the case of the Swedish Sami people" by Ulf Morkenstam. Se länken:

<http://www.brandonu.ca/Library/cjns/25.2/>

Johansson, Peter (2008), *Samerna - ett ursprungsfolk eller en minoritet? En studie av svensk samepolitik 1986-2005*, Institutionen för globala studier; Göteborgs universitet.

6. BEGREPPEN SPRÅK OCH DIALEKT

Mänskliga språk har existerat under årtusendena helt opåverkade av modernare påfund som skrift och standardspråk, detta gäller för övrigt de flesta språken också i dagens värld. Ändå är det ofta så att endast språk som regelmässigt skrivs, d.v.s. som har skriftspråk, i den nu aktuella västliga världsbilden uppfattas som "riktiga" språk. Skriftspråk har funnits i minst 5000 år enligt vad vi har bevis för, men troligtvis i upp till 7000 år (Allén 1 995:569). Det är emellertid endast under de senaste drygt hundra åren som läskunnigheten haft en mer allmän utbredning, och då talar vi om den rika delen av världen. Det är alltså självklart att existensen av standardspråk och skrivna normer inte är avgörande för om en språkform ska kallas för ett språk eller ej. Språk är i grunden talade kommunikationsmedel och tankeinstrument. De kan ha eller sakna skriftspråk.

Mänskliga språk är ofantligt flexibla. De anpassar sig till den verklighet de används i på ett smidigt sätt, inte minst i ordförrådet. Språk förändras ständigt, inte bara i ordförrådet utan också i grammatisk form och uttal.

Få människor tänker på att termerna språk och dialekt skulle vara problematiska. De flesta för att inte säga alla svenskar är överens om att svenska, finska, danska, engelska, franska, thailändska och Swahili är språk. Likaså är man överens om att gotländska, dalmål, skånska, göteborgska, bornholmska, bergensiska, andalusiska och bayerska är dialekter av svenska, danska, norska, spanska respektive tyska. Så långt är det enkelt. Det är lätt så länge vi talar om förhållanden som är välkända för oss. Vi har vant oss vid att kalla norska och svenska för två olika språk, medan vi kallar skånska och dalmål för två olika dialekter. Problemet är att detta är konventioner för hur vi ser på verkligheten, skillnaden mellan språk och dialekter är inte något som finns i verkligheten. Att det förhåller sig så blir vi snabbt varse om vi ställer oss frågan varför

vi kallar svenska och norska olika språk men skånska och dalmål för dialekter. Är norska och svenska mer olika varandra än skånska och dalmål, så att vi på grund av storleken på skillnaden, kallar det första paret för språk och det andra för dialekter. Har en svensktalande person och en person som talar norska svårare att förstå varandra än vad personer som talar skånska och dalmål har, så att vi måste kalla svenska och norska för språk och skånska och dalmål för dialekter? Är det så att graden av ömsesidig förståelse är avgörande? Eller är norska och svenska olika språk pga. att de existerar i olika standardiserade former med olika skriftspråk? Beror det på det faktum att norska och svenska talas i olika länder att de är olika språk? Är det så att skånska och dalmål båda talas i ett och samma land som gör dessa varieteter till dialekter?

Det är lätt att ge exempel på att termerna språk och dialekt används på olika sätt i olika sammanhang. Detta gör att det är svårt att finna entydiga definitioner på vad som avses med termerna. Ta de två språkrelaterade kriterierna ovan, d v s storleken på skillnaderna mellan två varieteter och ömsesidig förståelse. Ett aktuellt exempel utgörs av kroatiskan och serbiskan. De två varieteterna är ömsesidigt förståeliga och de språkstrukturella skillnaderna är tämligen små, i f.d. Jugoslavien var de sammanförda till ett språk serbokroatiska. Ändå kallas de idag olika språk.

Motsatsen gäller för den kinesiska språksituationen där språkliga varieteter anses vara dialekter av samma språk, trots att de är strukturellt mycket olika varandra och t o m helt obegripliga sinsemellan. En person från Peking och en från Shanghai kan inte kommunicera med varandra och förstå varandra när de använder sina respektive varieteter av kinesiska. Ändå anser man i Kina att de talar dialekter av samma språk.

En av orsakerna till att man kallar dessa varieteter av kinesiska för dialekter och inte språk är att de talas i samma land. Motsatsen, att två varieteter talas i olika länder gör dem dock inte alltid till olika språk. Ett språk, tyska talas i både Tyskland och Österrike, även om det förstås finns typiska skillnader i t ex uttalet. Om man invänder mot att de varieteter av tyska som talas i Tyskland och Österrike dock är så lika varandra att de skulle vara orimligt att anse dem vara olika språk, ja då använder man ett kriterium som vi redan avvisat i det jugoslaviska fallet, nämligen att det är storleken på skillnaderna som är avgörande. Ett annat exempel är arabiska som är officiellt språk i många länder, t ex Marocko, Algeriet, Sudan, Egypten, Irak och Syrien. De former av arabiska som talas i t ex Nordafrika och på arabiska halvön skiljer sig mycket ifrån varandra språkstrukturellt och är inte ömsesidigt begripliga. Här har vi alltså ett exempel där varieteter talas i olika länder, är starkt skilda ifrån varandra, och ändå inte kallas olika språk utan dialekter.

6.1 SPRÅKLIG VARIETET

Begreppet språklig varietet har använts upprepade gånger ovan. Anledningen till detta är att det behövs en term för att tala om olika språkformer utan att ta ställning till om

de är språk eller dialekter eller vilken status de har (jfr Hudson, 1980). Språklig varietet är alltså en överordnad eller mer generell term än termerna språk och dialekt. Det finns också språkliga varieteter som varken brukar kallas för språk eller dialekt, t ex sociolekter, d v s språkformer som används av olika sociala grupper, idiolekter, som innebär enskilda individers specifika sätt att använda sitt språk, gruppspråk, t ex ungdomsspråk och yrkesspråk. Termen språklig varietet har alltså en vidare innebörd än den som täcker språk och dialekt.

6.2 NÅGOT OM ANVÄNDNINGAR AV TERMEN DIALEKT

Termen dialekt används ofta om språkliga varieteter som saknar skriftspråk. Med tanke på det kan det förefalla förvånande att termen dialekt först användes om just skrivet språk, nämligen om de olika regionala skriftspråksformer som antikens grekiska förekommer i. Dessa dialekter blev också överregionalt förknippade med vissa litterära genrer, så att epik skrevs på joniska, körlyrik på doriska och prosa på joniska eller attiska, den dialekt som så småningom låg till grund för klassisk grekiska som under Alexander den stores tid spreds i en enhetlig form, koiné, över den grekiska världen (Haugen 1966/72:99; Blomqvist & Sabatakakis, 1992:39). Termen koiné har sedan kommit att användas om utjämnade språkformer över huvud taget. Den franska användningen av termen dialekt hänför sig på samma sätt till de skrivna regionala varieteter av franska som förekom under medeltiden. Dessa skriftspråksformer ersattes så småningom av den skrivna normen för den talade varietet som användes omkring Paris, francien. Redan på 1500-talet fick denna centrala form av franska status av officiellt standardspråk (1539) (Jonasson, 1991:633). Övriga varietetens skriftspråk försvann, de förlorade i prestige och degraderades från att ha kallats dialekter till att kallas patois, landsmål. I franskan lever denna skillnad kvar mellan dialekt (dialecte, en regional varietet av ett språk som är bärare av litterär kultur) och landsmål (patois, en språknorm som inte används för litterära eller officiella ändamål, utan främst i informella situationer (haugen, 1966/72:99).

Den hierarkiska statuskillnaden i tre nivåer mellan språk, d v s standardspråk, historiska dialekter och landsmål (patois) är specifik för Frankrike, men liknande förhållanden speglas också i andra länders terminologi, framför allt mellan termerna språk och dialekt. Eftersom termerna språk i allt högre grad kom att förknippas med standardspråk, vilket i sin tur innebar existensen av ett skriftspråk, utvecklades en distinktion mellan språk och dialekt som enbart tog fasta på den prestigeskillnad som var förknippad med att ha, respektive sakna ett skriftspråk. Detta blev särskilt tydligt under kolonialtiden då ett språkbruk blev vanligt enligt vilket endast kolonialmakternas språk benämndes språk, medan de språkformer som koloniernas infödda talade kallades dialekter. Detta språkbruk blev fast rotat, och ännu gör man t ex i länder som Mocambique en skillnad mellan portugisiska, det officiella språket, och dialekt, där dialekt en beteckning för något av de ca 20 bantuspråk som talas i landet. I denna användning av termen dialekt finns alltså inget språkstrukturellt samband

mellan vad som kallas språk och vad som kallas dialekt. Dialekt är rätt och slätt en språkform med underordnad status.

När språkvetare, särskilt dialektologer, talar om dialekter menar de oftast lokala eller regionala varieteter av ett språk. Grunderna för hur språk delas in i dialekter kan vara mer eller mindre grova. Ett språk kan delas upp i ett antal huvuddialekter, som i sin tur kan delas upp i mindre sinsemellan urskiljbara dialekter i flera steg. Man kan t ex skilja dialekten i en provins, ett landskap, ett härad etc. från den dialekt som används i en angränsande enhet på motsvarande nivå; inom t ex en provins kan sedan dialekterna variera mellan olika socknar och inom dem mellan olika byar. Självklart tar den språkliga variationen i sig inte hänsyn till var gränserna mellan administrativa enheter går, men inte så sällan har sådana gränser haft betydelse för vilka grupper av människor som haft tät kontakt, respektive saknat kontakt med varandra och därigenom påverkat utvecklingen av särskilda språkformer i de olika områdena. Språkvetenskapligt grundade dialektindelningar tar hänsyn till hur språkliga enheter varierar, t ex var gränsen mellan områden med en sorts uttal av /r/ och områden med ett annat uttal av samma språkljud.

Dialekterna förutsätts traditionellt inom dialektologin ha utvecklats ur en tidigare mer enhetlig språkform. I fråga om svenskan antas våra dialekter ha utvecklats "ur det gemensamma tungomålet före vikingatiden, urnordiskan" (Wessén, 1967:10). Att en sådan enhetligspråkform splittrats i grenar som utvecklats i olika riktning menar man beror på olika grupper av talare har haft bristande kontakt med varandra pga. naturhinder (bergskedjor, ogenomträngliga skogar etc.) eller sociala hinder (gränser mellan stater, fiendskap mellan grupper etc.). Eftersom språk ständigt utvecklas och anpassas till den sociala situation i vilken de används, resulterar avsaknaden av täta kontakter med tiden i att de olika grupperna som talar språket i fråga utvecklar detta språk i olika riktningar.

Dialekterna är alltså språkformer som har stora språkstrukturella likheter med varandra, men som samtidigt skiljer sig åt i olika dimensioner. Skillnaderna kan avse uttal (t ex olika satsmelodi och ordaccentmönster och olika sätt att uttala vissa språkljud), morfologi (samma ord kan ha olika böjningsformer, i svenskan t ex hällde, höllt, höll), syntax eller ordförråd.

6.3 NÅGOT OM KRITERIER FÖR ÖMSESIDIG FÖRSTÅELSE

Ömsesidig förståelse var ett kriterium som användes för att avgöra om två varieteter skulle betraktas som två olika språk eller två dialekter av olika språk. Det finns ett antal problem med detta kriterium. Hudson (1980: 35 ff.) nämner fyra sådana problem.

1. Varieteter som är ömsesidigt förståeliga ibland kallas för språk (svenska/norska) snarare än dialekter, medan varieteter som inte är ömsesidigt begripliga ibland kallas för dialekter (olika kinesiska dialekter, som kantonesiska och mandarin).

2. Det finns grader av ömsesidig förståelse, det är inte frågan om antingen eller. Genomsnittssvensken förstår t ex norska eller de flesta varieteter av norska tämligen bra. Frågan är hur god förståelse ska vara för att man ska kalla två varieteter för dialekter och hur dålig för att två varieteter ska vara olika språk. Varje sådan gräns för när man kan säga förståeligheten är för dålig för att två varieteter ska betraktas som språk snarare än dialekter blir godtycklig.

3. Ömsesidig förståelse är ett kontinuum i övergången från en språklig varietet till en annan. Ett typiskt mönster är att av tre angränsande varieteter, A, B och C, så förstår talare av A och B varandra, och talare av B och C likaså, men inte nödvändigtvis talare av A och C. Om A och B är dialekter av samma språk och B och C också är dialekter av samma språk, så följer att även A och C är dialekter av samma språk, trots att dessa två inte är ömsesidigt förståeliga.

4. Ömsesidig förståelighet är inte en relation mellan språkliga varieteter utan mellan människor (ibid. 36). Det är människor som förstår eller inte förstår, vad andra människor säger. Det finns en komponent av vilja och motivation med i sammanhanget. Förståeligheten är beroende av om en given talare är så motiverad att förstå en annan talare att han/hon verkligen är beredd att anstränga sig i den utsträckning som krävs. Erfarenhet spelar också stor roll. En person som är van att lyssna på en annan språklig varietet än sin egen lär sig så småningom att förstå den, även om den skiljer sig starkt från den egna varietet. Slutligen innebär all detta att ömsesidig förståelighet inte nödvändigtvis är reciprok. Det kan mycket väl vara så att talare av varietet A förstår talare av varietet B tämligen bra, medan talare av varietet B nästan inte alls förstår talare A.

6.4 TALARNAS ATTITYDER TILL DEN EGNA VARIETETEN

Det har av ovanstående framgått att vad som kallas för språk och vad som kallas för dialekter ofta har att göra med hur talarna själva uppfattar sin egen grupp och sin egen varietet i förhållande till de varieteter som finns i omgivningen. Vad frågan gäller är hur de uppfattar sin etnicitet. Det är ur känslan av etnisk avskildhet och särskildhet som medvetenheten om det egna språket som viktig kulturbärare växer fram, liksom viljan att odla och utveckla detta språk mot ett fungerande standardiserat språk. Olika varietetens status har ofta haft påtagliga konsekvenser. Dialekttalande har särskilt under tidigare skeden ibland betraktat sina varieteter som degenererade till skillnad från det "riktiga" standardspråket. Ett sådant synsätt kommer förstås inte ursprungligen från dialekttalarna själva, utan emanerar från dem som talar standardvarietet. På grund av att den dominerande gruppen ofta har hegemoni i fråga om vilka uppfattningar som betraktas som riktiga i ett samhälle (jfr Philipson, 1992), överförs attityder från standardspråktalande till dialekttalande. Det är i den process som leder till stigmatisering av befolkningsgrupper som också stigmatisering av deras språk uppstår.

6.5 SAMMANFATTNING OM SKILLNADEN MELLAN DIALEKT OCH SPRÅK

Det är uppenbart att inget av de kriterier som kan sättas upp för vad som är språk och vad som är dialekter är undantagslöst. Det finns emellertid några förhållanden som gäller med tämligen stor sannolikhet.

1. För att en språklig varietet ska kallas för en dialekt av ett visst språk, måste historiskt släktskap föreligga så att uttalsmässiga, grammatiska och ordförrådsmässiga paralleller är tydliga.
2. Språkliga varieteter som är ömsesidigt förståeliga kallas oftast för dialekter, medan sådana som inte är ömsesidigt förståeliga oftast kallas för språk.
3. Språkliga varieteter som är standardiserade och har skriftspråk betraktas oftast som språk snarare än dialekter.
4. Standardiserade språkliga varieteter som används för officiella funktioner i en stat kallas allmänhet för språk snarare än dialekter.
5. Standardiserade språkliga varieteter som saknar officiella funktioner kallas ofta, men inte alltid, för språk snarare än språk.
6. Språkliga varieteter som saknar en särskild skriven form och som är relaterade till ett standardiserat språk kallas oftast för dialekter snarare än språk.
7. Språkliga varieteter som talarna själva upplever som egna språk kallas för språk än dialekter.

Även om det är språkliga förhållanden som utgör basen för en diskussion om närhet och avstånd mellan språkliga varieteter, är det i slutändan de förhållanden som har med varieteternas sociopolitiska ställning att göra som i dagens samhälle bestämmer om en varietet ska kallas ett språk eller inte.

7. UPPSKATTNING AV ANTALET SAMER I SVERIGE

Under åren 1971-1974 arbetade Henning Johansson med att uppskatta antalet samer i Sverige. Uppdraget kom från Sameutredningen som redovisades i SOU 1975:100. På den tiden var inga datorer tillgängliga, utan allt skedde manuellt. I huvuddrag gick det till så att Henning utgick från renlängderna från 1800-talet och framåt, framför allt från slutet av 1800-talet.

Alla namnen skrevs upp på A4-ark och sedan återfanns namnen i kyrkböckerna. Från namnet och personen gick man två generationer bakåt i tiden. Den äldste personen var från början av 1800-talet. Från personen i början av 1800-talet gick man ytterligare två generationer bakåt i tiden och var nu i början av 1700-talet. Från en person exempelvis

Per Person började man återvända framåt i tiden, och en person kunde resultera i 40 personer i början av 1900-talet.

Dessa 40 personer kunde man följa framåt till våra dagar, om de varit gift eller andra notat som var skrivet om dem i kyrkböckerna. Här fick församlingarna i Sverige hjälpa till att följa upp personerna i kyrkböckerna. Totalt fanns det 10 000 papper ute i landets församlingar för att fylla i uppgifter. När man återfått de ifyllda uppgifterna bestod arbetet i att sortera bort de som inte levde, och stansa in återstoden på hålkort och köra in dem i stordatorn. Antalet uppgick till 22 500 människor och uppskattningen blev att det fanns en befolkning på 18 500 till drygt 20 000. Många av dessa 22 500 människor hade ingen aning om sin härkomst. Henning Johansson gjorde stickprov och genom tillgång till personnumret, kunde han skriva till vissa och ringa till andra. Henning beskrev vad han höll på med och frågade om de visste varifrån släkten kom.

Det var bara en eller två som blev arga över nyheten, utan de flesta blev glada. Henning noterade att i Västerbotten var det fler än i övriga landet som tappat sin identitet och som inte visste om sin släkt, bland de kontaktade.

Henning Johansson säger att metoden har också begränsningar eftersom det inte är säkert att alla kom med som är med i renlängden, samt att de som aldrig varit med i renskötseln troligtvis inte är med.

8. SAMEUTREDNINGENS RESULTAT ÅR 1975

Sameutredningen, som hade i uppdrag att överväga åtgärder för att stärka stödet för samernas språk och kultur, genomförde bl a en intervjuundersökning rörande detta (SOU 1975:99, 100). Utredningens förslag ledde bl a till tillsättandet av en professur i samiska och att samisk undervisning skulle ges en starkare ställning i grundskolan. Antalet personer som deltog i undersökningen var relativt litet och resultaten blev därmed osäkra. Resultaten ger dock en inblick i samers språkkunskaper i början av 1970-talet, och en tydlig indikation på en pågående språkbytesprocess bland samer. Resultaten är även värdefulla därför att det finns uppgifter om graden av läs- och skrivkunighet och även en jämförelse av situationen i de olika språkvarieteterna.

Sameutredningen valde att dela upp informationen i renskötare och icke renskötare för att få svar på en rad frågor, av vilken en del inte hade anknytning till språkfrågor. Sameutredningens resultat visar att språkbytesprocessen hade gått långt redan i början av 1970-talet när undersökningen gjordes. Många av de intervjuade kunde i hög grad förstå talad samiska och skillnaderna mellan män och kvinnor, och mellan renskötare och icke renskötare var inte särskilt markanta.

När det gällde kunskaperna att själv uttrycka sig på samiska, kunde man skönja skillnader mellan renskötande och icke renskötande samer. Enskilda som arbetade

inom renskötelsen hade bättre kunskaper i talad samiska. Det kan antas att rennäringen var en miljö där det samiska språket var starkare.

Kunskapsskillnaderna mellan de båda grupperna blev mer markanta när man undersökte kunskaperna i läs- och skrivkunskaper i samiska. Skillnaden mellan andelen som uppgav att de kunde tala och läsa var mycket stora. I gruppen med de bästa kunskaperna i talad samiska, renskötande kvinnor, kunde dryga 70 procent tala, dryga 30 procent kunde läsa samiska och knappa 5 procent kunde skriva det mesta på samiska. Endast en liten andel av de intervjuade hade kunskaper i att skriva samiska. Bland icke renskötande var skrivkunskaperna mycket små.

Sameutredningen konstaterade att drygt 40 procent av den renskötande befolkningen i Sverige var nordsamisktalande, ungefär 25 procent pite/lulesamiska och sydsamisktalande. I resultaten kan vi notera att kunskaperna i samiska över lag var bättre bland dem som identifierade sig som nordsamer jämfört med pite/lule- eller sydsamer. De sämsta språkkunskaperna fanns i den sydsamiska gruppen, oavsett om man tittar på renskötare eller icke renskötare. Bland sydsamerna var språkkunskaperna bättre bland de renskötande samerna. Detta kan tolkas som att språkbytesprocessen hade fortskridit betydligt längre i den sydsamiska gruppen.

Sameutredningen ställde även frågor om barnens språkkunskaper. Även här kunde man avläsa en mycket negativ trend. Barnens kunskaper i samiska var begränsade. Barn som talade samiska fanns i de renskötande familjerna och bland dem kunde inte ens hälften av barnen samiska. Sameutredningen konstaterade att de samisktalande barnen återfanns framför allt i den nordsamiska gruppen, (SOU 1975:100 s. 351).

Det samiska språkets situation var således allvarligt redan i början av 1970-talet. Vuxna samer möjligheter att överföra det samiska språket till nästa generation var redan då begränsade, eftersom de inte behärskade språket fullt ut. De som svarade på sameutredningens frågor har idag nått mogen ålder och de som var barn på 1970-talet tillhör idag föräldragenerationen. Vi vet inget om hur de barn som figurerar i undersökningen senare fick möjligheter att tillägna sig samiska inom skolväsendet. Vi vet heller inget om hur bra barnens kunskaper i samiska var. Resultaten antyder dock att språket höll på att tappa ytterligare mark eftersom andelen talare i nästa generation decimerats betydligt.

9. SPRÅKSITUATIONEN FÖR SAMERNA I SVERIGE

av Mikael Svonni

9.1 SAMISKA SPRÅK

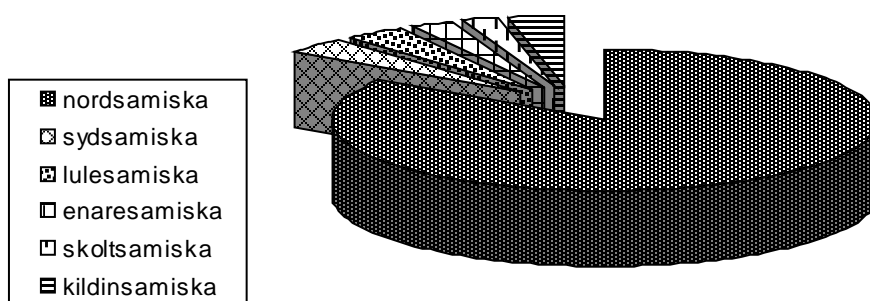
Ett vanligt sätt är att dela samiskan i tre huvudspråk: östsamiska, centralsamiska och sydsamiska. Till de östsamiska språken räknar man enaresamiska, som talas i Finland kring Enare träsk, skoltsamiska som talas i Finland och i Ryssland och kildinsamiska, akkalasamiska och tersamiska som talas på Kolahalvön.

Centralsamiska är nord-, lule-, och arjeplogssamiska. Nordsamiska kan indelas i sjösamiska, som talas i kustområdet i Norge, finnmarkssamiska som talas i Finnmarken i Norge och angränsande områden i Finland, bl.a. Ohcejohka /Utsjoki samt tornesamiska som talas norr om Jiellevárri/Gällivare i Sverige och angränsande områden i Finland och Norge. Övriga centralsamiska språk är lulesamiska, som talas i Jähkkámáhkke/Jokkmokk i Sverige och Divtasvuodna /Tysfjord i Norge samt arjeplogs- eller pitesamiska som talas eller traditionellt har talats i Arjeplogsområdet. Till de sydsamiska språken har man räknat umesamiska, som talas i Västerbotten och delar av södra Norrbotten. Den egentliga sydsamiskan talas i södra Västerbotten och Jämtland samt i Idre.

9.2 ANTAL TALARE

De samiska språken på Kolahalvön är allvarligt hotade. Tersamiska och akkalasamiska talas av ett mycket fåtal äldre personer, sannolikt färre än 30, och riskerar att försvinna. Kildinsamiskan är det språk som har flest talare och enligt rapporter (t.ex. Leif Rantala vid Lapplands universitet i Rovaniemi) så rör det sig om 6-700 talare. Skoltsamiska talas i Ryssland av kanske 20 personer. De flesta som talar skoltsamiska bor i Finland. Av den samiska befolkningen på ca 2000 personer i Ryssland har uppemot 35-40 % kunskaper i samiska, huvudsakligen kildinsamiska. Östsamiska språk som talas i Finland, är alltså enaresamiska och skoltsamiska. Cirka 500 personer hör till vardera språkgruppen, men det finns inga uppgifter på antalet talare. Jag vill också nämna att den enaresamiska språkföreningen har sedan mitten av 1980-talet mycket framgångsrikt arbetat med att revitalisera enaresamiskan och föreningen fick dela på det samiska språkpriset – Gollegiella (Guldpråket) – 2004, som har instiftats av regeringarna i Sverige, Norge och Finland. Nordsamiska talas i Finland, Norge och Sverige, av uppskattningsvis 16-18 000 personer, varav ca 9-10 000 i Norge, 5-6000 i Sverige och ca 2000 i Finland. Lulesamiska talas i Sverige och Norge av uppskattningsvis 800 personer och i den siffran kanske också talarna av arjeplogssamiskan ska räknas in. Umesamiska har också ett fåtal talare och riskerar att

försvinna, medan den egentliga sydsamiskan fortfarande talas av 6-800 personer i Sverige och Norge. Den bild som man får av språksituationen för de olika samiska språken och dialekterna är den att en mycket stor del av dem som har kunskaper i samiska talar nordsamiska (se figur 1).

Figur 1 Andel personer som talar olika samiska språk av alla samisktalande.

De studier och beräkningar som har gjorts i Ryssland, Finland och Sverige av andelen samisktalande i befolkningsgruppen pekar mot en siffra kring 40-45 % (Aikio-Puoskari 2001; Rantala 1994; Sergejeva 1995; Svonni 1998). Jag har inte sett några sådana beräkningar för den samiska befolkningen i Norge, men andelen torde ligga på samma nivå. Om andelen personer med kunskaper i samiska i den samiska befolkningsgruppen skulle ligga på en sådan nivå, och antalet samer totalt sett, skulle vara ca 60 000, då skulle antalet personer med kunskaper i samiska vara ca 27 000. Det kanske är en rimlig siffra och skulle vi säga att andelen är 40 %, så blir antalet personer ca 24 000.

9.3 SPRÅKENS SITUATION I SAMHÄLLET

Jag ska ge en översiktlig bild av situationen för de samiska språken. Det är dock viktigt att understryka att det är en betydande skillnad på de samiska språkens situation i samhället. Nordsamiska har ett visst lagligt skydd i både Norge, Sverige och Finland inom vissa geografiska områden. I Norge täcker lagstiftningen vissa kommuner i det område där nordsamiska talas och i Finland täcker lagstiftningen ett område som innefattar förutom nordsamiska även enare- och skoltsamiska. I Sverige gäller lagstiftningen inom det lule- och nordsamiska området. Lagstiftningen täcker således inte det lulesamiska området i Norge och överhuvudtaget inte sydsamiska, varken i Norge eller i Sverige. I Ryssland finns ingen språklagstiftning alls som gäller specifikt de samiska språken.

Språklagstiftningen har framför allt i Norge gett upphov till ett omfattande språkarbete, när det gäller t.ex. översättning av dokument. I Sverige verkar

språklagstiftningen hittills inte haft någon större betydelse för användningen av samiska hos de myndigheter som omfattas av lagstiftningen.

Det är också betydande skillnader i fråga om utbud av undervisning och utbildning i de samiska språken på universitetsnivå. Nordsamiska har sedan länge undervisats vid universiteten i både Norge, Finland och Sverige, medan övriga samiska språk har förekommit i mindre skala: lule- och sydsamiska i Umeå och Uppsala och i Tromsö, enaresamiska i Oulu. Nordsamiska undervisas nu vid universiteten i Tromsö, Umeå, Uppsala och Helsingfors och vid den samiska högskolan Sami Allaskuvla i Guovdageaidnu/Kautokeino. Nordsamiska har undervisats på grundskolenivå i Sverige, Norge och Finland i ganska många decennier och även på gymnasienivå, framför allt i Norge.

Möjligheten att få undervisning i lulesamiska och framförallt i sydsamiska har varit begränsad och utbudet har gällt några få timmars undervisning i veckan. Min egen forskning om skolbarnens samiska visade att en sådan begränsad undervisning i minoritetsspråk hade liten betydelse för språkinläring – åtminstone på kort sikt (Svonni 1993). Både i lulesamiskt och enaresamiskt område har försök gjorts med s.k. språkreden, language nests, enligt modell från Nya Zeeland.

Utbudet av media varierar. Det finns två nordsamiska tidningar som utges på norsk sida och dagliga radiosändningar i huvudsak på nordsamiska förekommer i både Norge, Finland och Sverige. Redaktionerna i Kárášjohka/Karsasjok och Anár/Enare sänder vardagar nästan hela dagen, medan redaktionen i Giron/Kiruna sänder drygt 1 ½ timme varje vardag. Både på norsk och svensk sida förekommer sändningar på lule- och sydsamiska regelbundet liksom enare- och skoltsamiska på finsk sida. På rysk sida startar man nu sändningar på samiska efter ett samarbete med de nordiska ländernas sameradio. Överhuvudtaget har nordsamiskan en stark ställning i samhället jämfört med övriga samiska språk och dialekter (se t.ex. Hansegård 2000). I Guovdageaidnu och Kárášjohka på norsk sida samt Ohcejohka på finsk sida (samtliga inom det nordsamiska området) utgör samerna majoritet i kommunen.

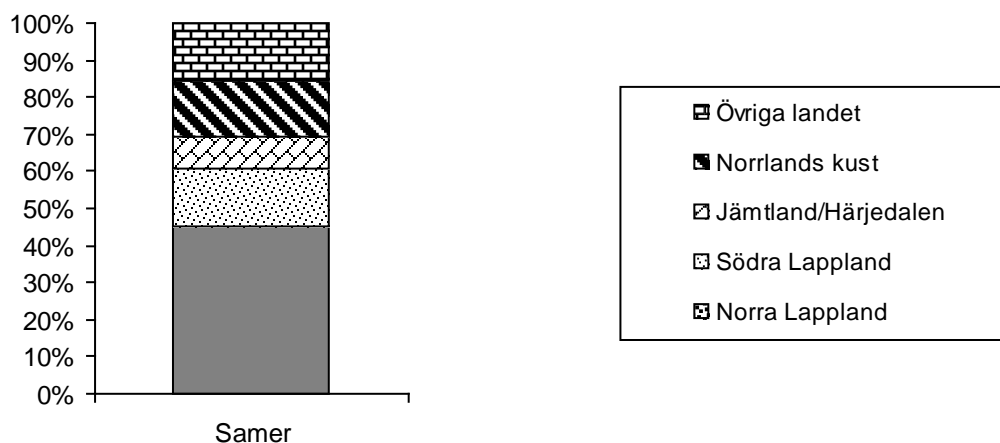
9.4 SPRÅKSITUATIONEN I SVERIGE

Jag ska i korthet redovisa några resultat av en enkätstudie som vi på Samiska studier (vid Umeå universitet) har gjort om bl.a. språkförhållandena i Sverige hos den samiska befolkning som finns i Sametingets röstlängd. Vi delade in landet i fem geografiska områden, Norra Lappland, Södra Lappland, Jämtland/Härjedalen, Norrlands kust, samt övriga landet (se figur 2). De tre förstnämnda skulle kunna utgöra det traditionella samiska bosättningsområdet i Sverige.

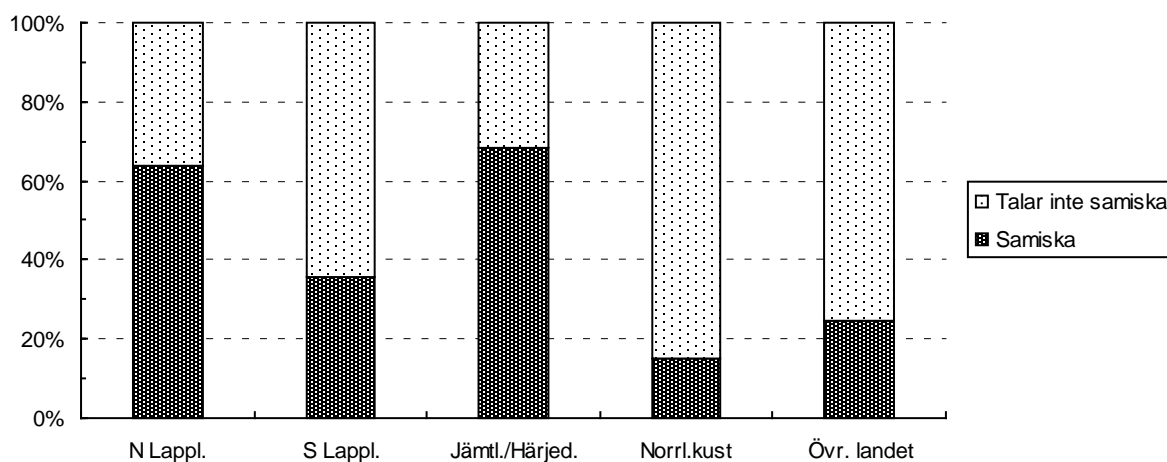
Figur 2 Geografiska områden

Av den samiska befolkningen i Sametingets röstlängd bor ca 70 % inom detta område och ca 15 % efter Norrlands kust och 15 % i övriga landet (se figur 3).

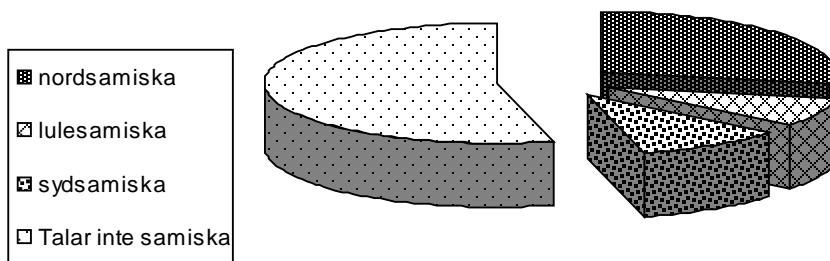
Figur 3 Fördelning av den samiska befolkningen i Sametingets röstlängd i olika geografiska områden.

I Norra Lappland och i Jämtland har ca 60 % angett att de har kunskaper i samiska, i Norra Lappland i huvudsak nord- och lulesamiska och i Jämtland/Härjedalen huvudsakligen sydsamiska. I Norrlands kustområde är det drygt 10 % som har uppgett att de har kunskaper i nord- och lulesamiska och i övriga landet drygt 20 %, ganska jämt fördelat mellan nord-, lule och sydsamiska.

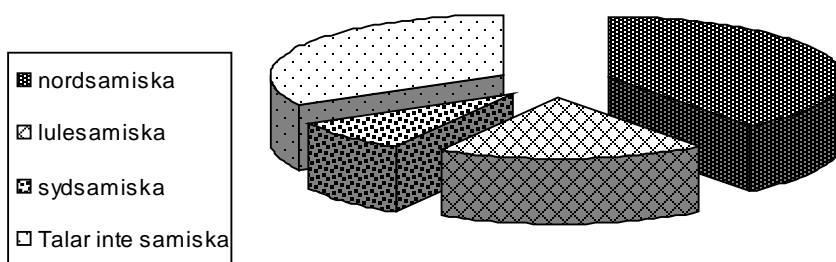
Figur 4 Andel samer i Sametingets röstlängd med kunskaper i samiska språk i olika geografiska områden

Cirka 55 % av samerna i Sametingets röstlängd saknar kunskaper i samiska, medan ca 28 % har kunskaper i nordsamiska och ca 8 % har kunskaper i lulesamiska och ca 10 % kunskaper i sydsamiska (se figur 5).

Figur 5 Andel samer i Sametingets röstlängd med kunskaper i samiska.

Om vi jämför kunskaperna i samiska hos den samiska befolkning som har renmärke, till stor del den renskötande befolkningen, så är bilden delvis annorlunda. I den gruppen har 67 % kunskaper i samiska medan 33 % saknar kunskaper i samiska (se figur 6). Det är fler i den gruppen som har kunskaper i samiska än den grupp som inte har anknytning till renskötseln.

Figur 6 Andel samer i Jordbruksverkets renlängd med kunskaper i samiska.

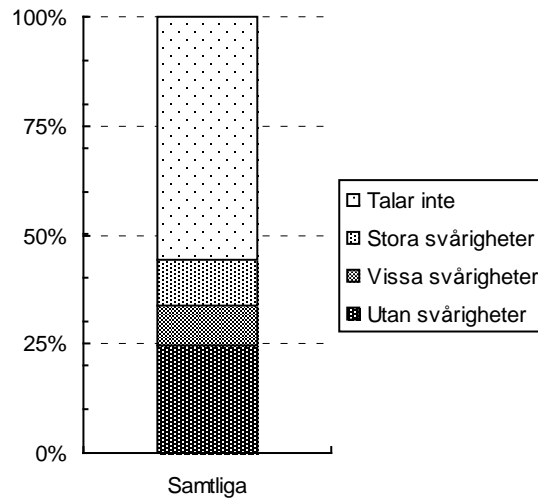
Det traditionella samiska språkområdet förändras och har förändrats bl.a. p.g.a. tvångsflyttning av nordsamisktalande renskötande befolkning både till traditionellt lule- och sydsamiskt område. Urbaniseringsprocessen har också inneburit inflyttning från mindre byar till större samhällen, t.ex. Kiruna och Gällivare, vilket också gör det mer motiverat att tala om traditionella samiska språkområden (se karta 1). Under de senaste femtio åren har den samiska befolkningen också flyttat inom det samiska bosättningsområdet och ut ur det området p.g.a. arbete, studier, etc..

Karta 1 Samiska språkområden

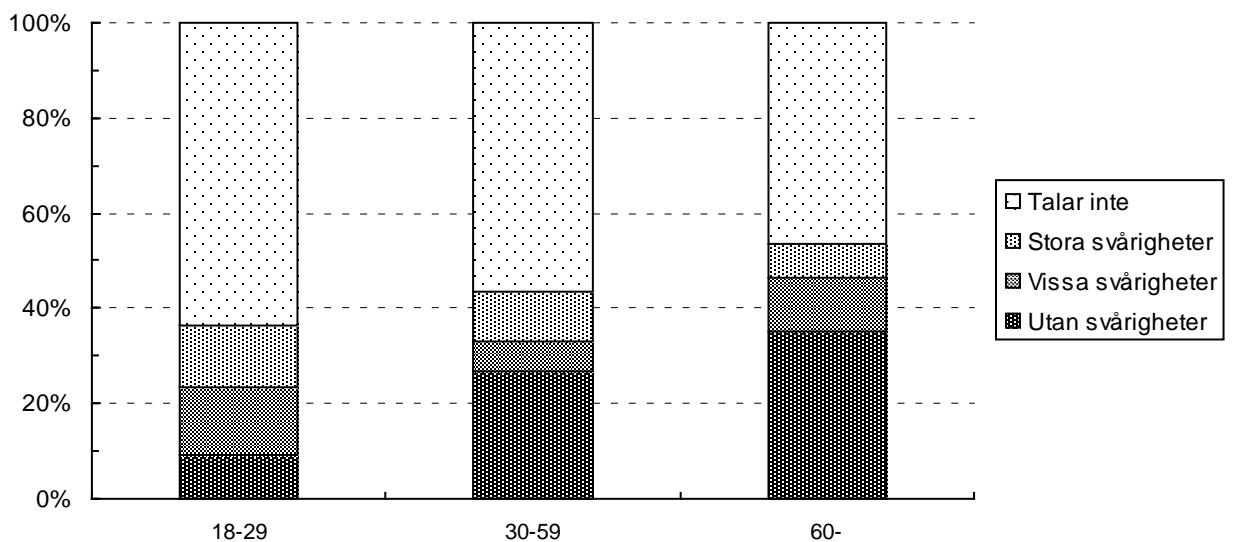
9.5 OLIKA BEHÄRSKNINGSNIVÅER

De personer i Sametingets röstlängd som hade kunskaper i samiska (ca 45 %) behärskade samiska på olika nivåer. Ungefär 25 % uppgav att de talade samiska utan svårigheter och cirka 20 att de talade samiska med vissa eller stora svårigheter (se figur 7).

Figur 7 Hela landet – Andel samisktalande på olika behärskningsnivåer

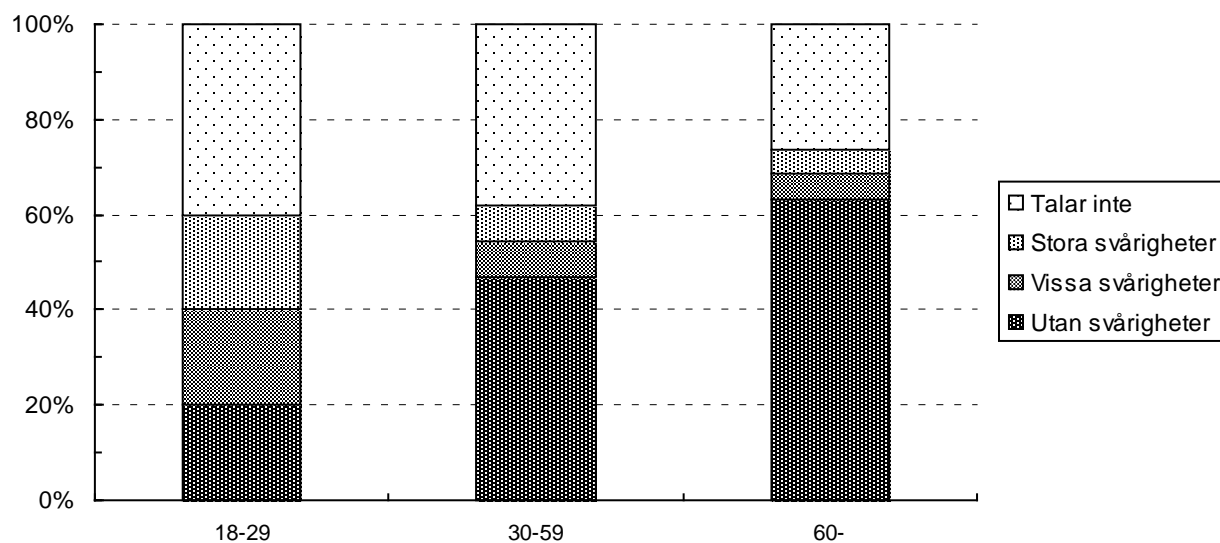
Det finns också en tydlig tendens när det gäller kunskaper och ålder: ju äldre gruppen är desto bättre kunskaper har de i samiska (se figur 8). I den yngsta åldersgruppen (18-29 år) talar cirka 10 % av befolkningen samiska utan svårigheter, i mellangruppen (30-59 år) cirka 30 % och i den äldsta åldersgruppen (över 60 år) cirka 35 %. Det är dock intressant att notera att det inte är så stor skillnad mellan andelen personer som inte har kunskaper i den yngsta åldersgruppen och i mellangruppen, strax under 40 % respektive strax över 40 %.

Figur 8 Hela landet – Andel samisktalande i olika åldersspann på olika behärskningsnivåer

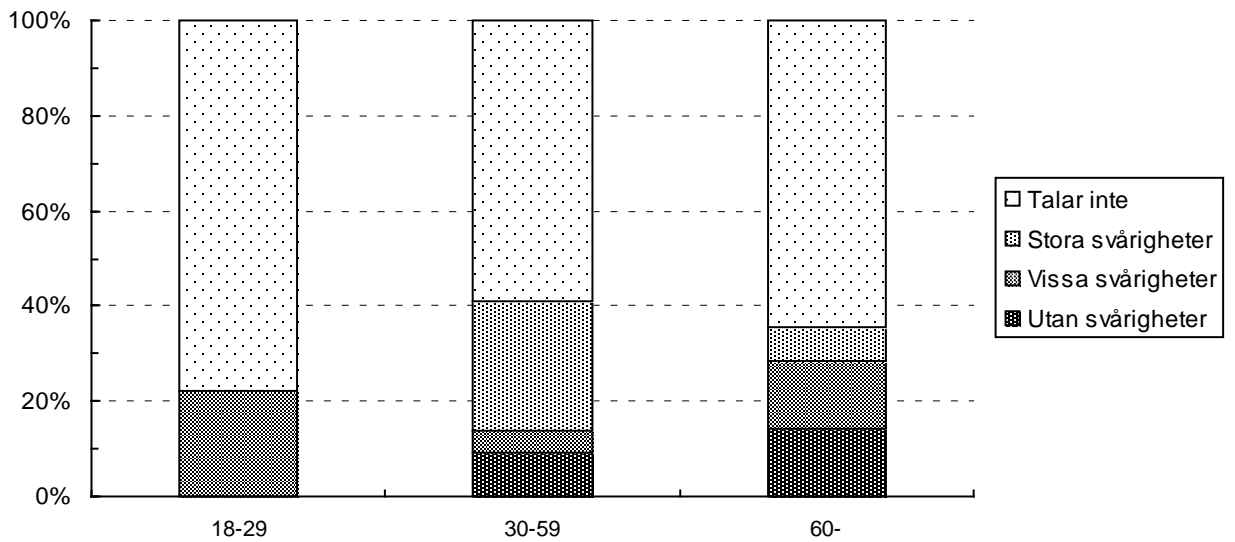
9.6 OLIKA GEOGRAFISKA OMRÅDEN

Det finns dock skillnader i de olika geografiska områdena. I Norra Lappland, alltså i det område där de flesta samerna bor, är det 60 % eller fler (i alla åldersspann) som har kunskaper i samiska.

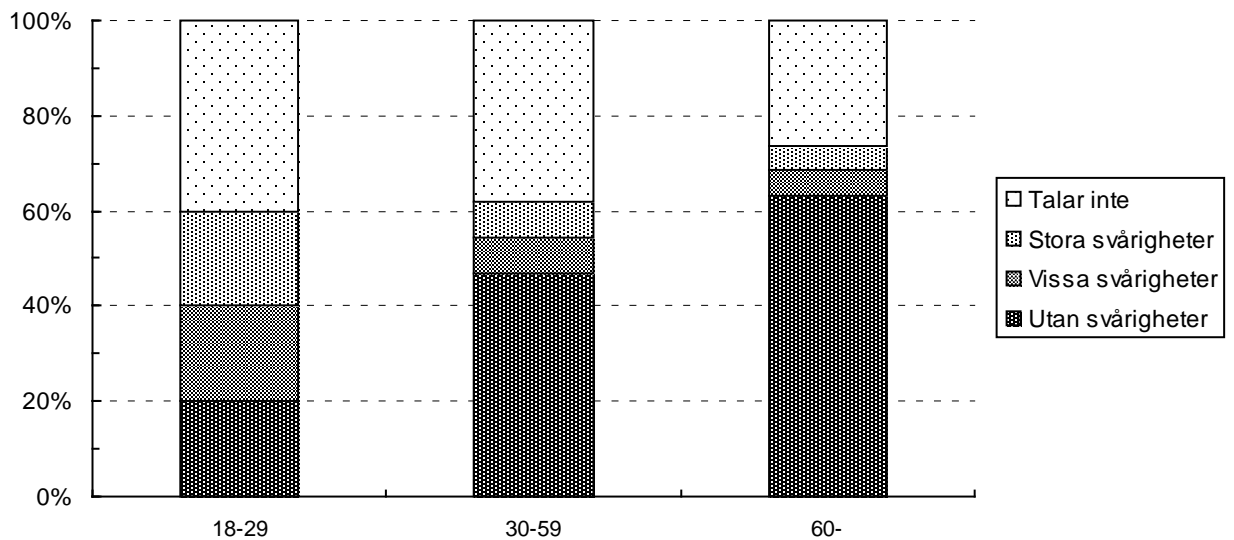
Figur 9 Norra Lappland – Andel samisktalande i olika åldersspann på olika behärskningsnivåer

I den äldsta åldersgruppen (60 år och äldre) talar mer än 60 % samiska utan svårigheter och i åldersgruppen 30-59 år cirka 50 %, medan i den yngsta åldersgruppen, 18-29 år, är det 20 % som har angett att de talar samiska utan svårigheter. Man kan dock notera att så många som 60 % i den yngsta åldersgruppen har angett att de talar samiska. En jämförelse med Södra Lappland uppvisar en helt annan bild (se figur 10). Endast 10 % i åldern 30-59 år har angett att de talar samiska utan svårigheter och i den äldsta åldersgruppen har cirka 15 % angett detta. I den yngsta gruppen har cirka 20 % angett att de talar samiska med vissa svårigheter. Detta kan tolkas som att samiskan har fått ett ökat intresse hos samer i den yngsta åldersgruppen.

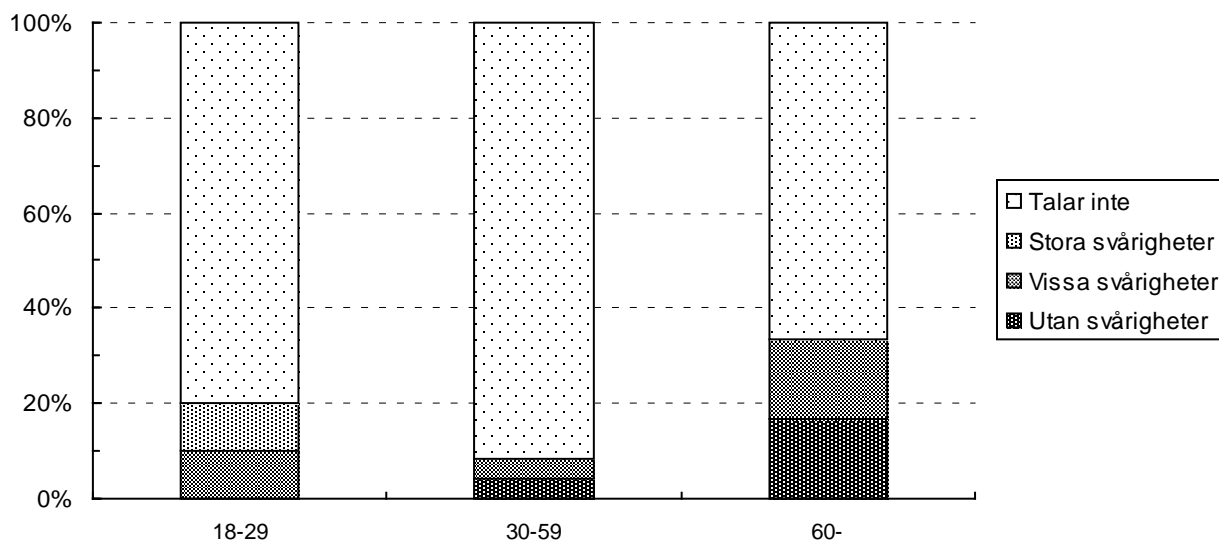
Figur 10 Södra Lappland – Andel samisktalande i olika åldersspann på olika behärskningsnivåer

En liknande tendens kan man se i Jämtland/Härjedalen, men det här resultatet ska man mer se som en tendens än någonting annat beroende på att svarsfrekvensen var något lägre än i övriga områden (58 %) och att undersökningsgruppen redan från början var liten, men dock en tydlig tendens (se figur 11). I den yngsta åldersgruppen har 60 % angett att de talar samiska och det är ungefär lika många som i mellangruppen (30-59 år), men det är betydligt färre i den yngsta gruppen som talar samiska utan svårigheter jämfört med mellangruppen, 20 % respektive 45 %.

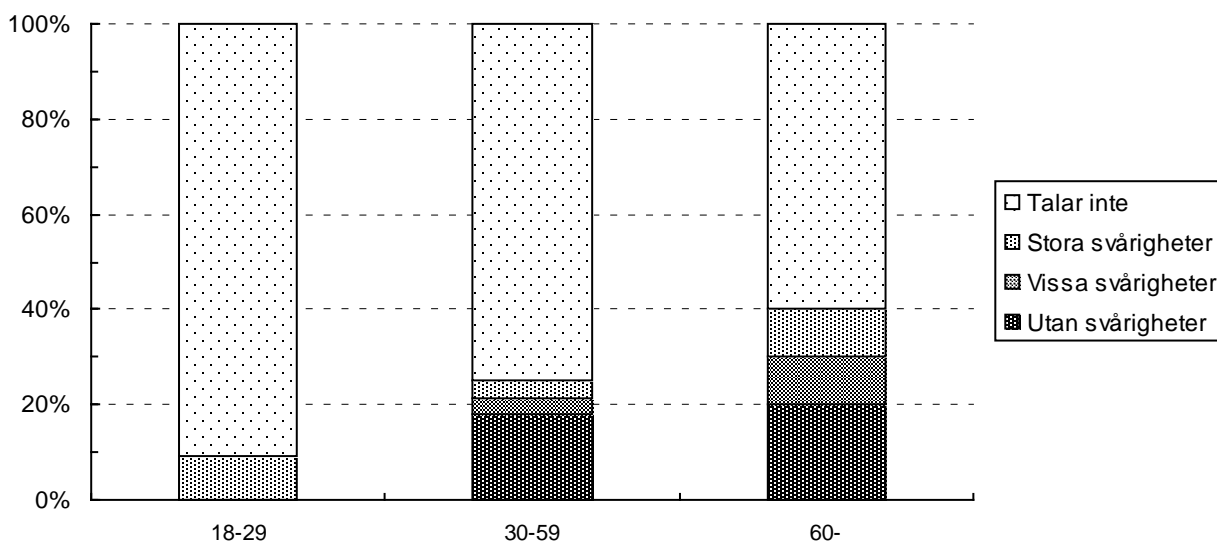
Figur 11 Jämtland/Härjedalen – Andel samisktalande i olika åldersspann på olika behärskningsnivåer.

Samerna efter Norrlands kust uppvisar faktiskt också samma tendens, nämligen att förhållandevis många i den yngsta åldersgruppen talar samiska – om än med vissa eller med stora svårigheter (se figur 12) och betydligt fler än i åldersgruppen 30-59 år.

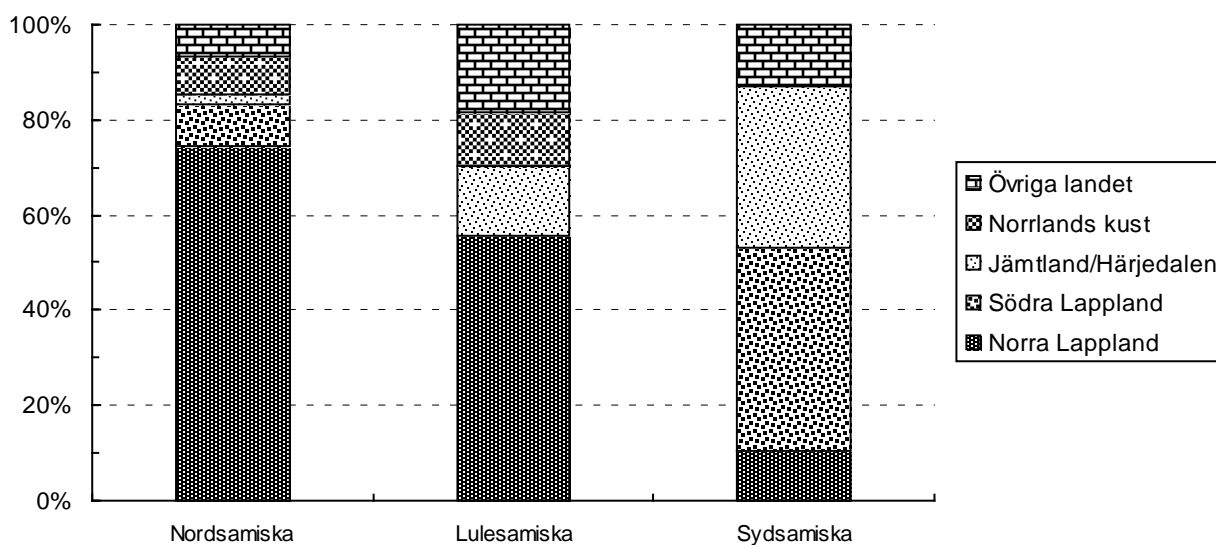
Figur 12 Norrlands kust – Andel samisktalande i olika åldersspann på olika behärskningsnivåer.

I övriga landet är bilden en helt annan. Där har enbart de äldre kunskaper i samiska – till och med goda kunskaper – medan samerna i den yngsta åldersgruppen knappt har några kunskaper alls i samiska.

Figur 13 Övriga landet – Andel samisktalande i olika åldersspann på olika behärskningsnivåer

Bilden för hela landet är följande: De äldre har bättre kunskaper i samiska än de yngre. Det finns dock en tydlig tendens, nämligen att samerna i den yngsta åldersgruppen försöker av allt att döma tillägna sig kunskaper i samiska. En skillnad mellan nord- och lulesamiska å ena sidan och sydsamiska å andra sidan är att de flesta nord- och lulesamiska talarna finns samlade i Norra Lappland medan de sydsamiska talarna finns utspridda över hela landet (se figur 14).

Figur 14 Kunskaper i nord-, lule- och sydsamiska - geografisk fördelning

9.7 GRADEN AV HOT

Antalet talare är bara en faktor för att bedöma förutsättningarna för språkbevarande. Hyltenstam & Stroud gjorde i början av 1990-talet en mycket grundlig analys av situationen för samiskan i Sverige med utgångspunkt från en modell som de utvecklade och som innehöll ett antal faktorer på olika nivåer, dvs. samhällsnivå, gruppnivå och individnivå (Hyltenstam & Stroud 1991). En ny bedömning gjordes några år senare (Hyltenstam, Stroud & Svonni 1999). Med en sådan modell som grund kan man inte bara analysera situationen för ett givet språk utan också bedöma vad som bör göras på olika plan för att stödja språket i fråga.

Under det senaste decenniet, framför allt efter Michael Krauss artikel i början 1990-talet "The world's languages in crisis" har intresset för att rädda hotade språk fångat många forskares intresse. Krauss (1992) förutspådde att många, till och med de flesta, av världens cirka 6000 språk skulle försvinna inom hundra år. En expertgrupp med lingvister, som UNESCO hade utsett, presenterade ett dokument 2003 med titeln "Language Vitality and Endangerment" (UNESCO Intangible Cultural Heritage Unit's Ad Hoc Expert Group on Endangered Languages, UNESCO Document) där nio olika

kriterier redovisades som man borde ta med vid en analys av bedömningen i vilken grad ett givet språk är hotat.

De nio kriterierna avser:

1. i vilken grad språket förs över till nästa generation,
2. antalet talare,
3. andel talare inom hela populationen,
4. i vilka domäner och i vilken utsträckning språket används,
5. i vilken grad språket används i nya domäner
6. vilka förutsättningar för språkundervisning som finns
7. språkets status och i vilken grad språket har lagligt skydd i samhället
8. hur gruppens egna attityder är till det egna språket
9. samt vilket språkmaterial det finns för språket, t.ex. grammatikor och ordböcker.

Varje kriterium bedöms en femgradig skala, t.ex. om språkanvändning. Ett språk är säkert (nivå 5) om det talas av alla. Situationen är osäker (nivå 4) om språket talas av alla barn, men bara i vissa domäner. Språket är definitivt hotat (nivå 3) om det enbart talas av föräldragenerationen och svårt hotat (nivå 2) om det enbart talas av den äldsta generationen. Situationen för språket är kritiskt (nivå 1) om språket talas av väldigt få gamla och språket är utdött (nivå 0) om ingen talar det.

Genom att bedöma samtliga nio kriterier enligt den femgradiga skalan kan situationen för ett givet språk beräknas och graden av hot bedömas. Av de samiska språken (och dialekterna) i Sverige kan man hävda att situationen för umesamiskan är kritiskt och att samma gäller för arjeplogsamiskan. Det är i varje fall svårt hotat. Sydsamiskan är definitivt hotat och kanske också lulesamiskan, medan situationen för nordsamiskan kan beskrivas som osäker. Det behövs skyndsamma åtgärder för att stärka de samiska språken, framför allt de samiska språk som talas av förhållandevis få personer.

10. SPRÅKBYTE OCH SPRÅKBEVARANDE

10.1 SAMISKTSPRÅKBYTE ELLER SPRÅKBEVARANDE, OCH FAKTORER SOM PÅVERKAR DETTA

Det är omöjligt att göra säkra bedömningar av den bevarandestatus som föreligger för samiska språket och skälen till detta är flera. För det första saknas en hel del uppgifter om gruppens aktuella förhållanden som skulle vara viktiga för en samlad bedömning, t ex statistiska uppgifter om gruppens storlek och antalet talare av de skilda samiska varieteterna. En betydande heterogenitet inom gruppen gör att de skilda samiska varieteterna lever i olika ekologier, vilket gör att generella bedömningar av samiskans framtid blir tämligen ungefärliga. Uppställningen med plus- och minustecken för de olika faktorerna är en bedömning som gjordes 1990 av språkbevarandestatus för samiskan i stort (Hyltenstam & Stroud, 1991:117). Här användes plustecken för att markera positiv påverkan på språkbevarandet, minustecken för negativ påverkan. Till höger om de ursprungliga plus- och minustecknen markeras de faktorer som enligt författarnas bedömning sedan 1990 utvecklats i positiv (↑) respektive negativ (↓) riktning. Motiven till bedömningen finns på sidorna 55-88 Hyltenstam, Kenneth; Stroud, Christopher; Svonni, Mikael. Språkbyte, språkbevarande, revitalisering. Samiskans ställning i svenska Sápmi, i *Sveriges sju inhemska språk - ett minoritetsspråksperspektiv*.

I. Faktorer på samhällsnivå

a) Politiskt-legala förhållanden	+/-	↑
b) Majoritetssamhällets ideologi	+	pluralistisk inställning
c) Språklagstiftning	-	(↑) År 1999
d) Implementering	-	
e) Ekonomiska faktorer	-	
Industrialisering-urbanisering	-	
Majoritetsnäringar	-	
Kommunikationer	-	
Arbetsmarknad	-	
f) Sociokulturella normer	-	↑
g) Utbildning	-	

II. Faktorer på gruppnivå

h) Demografi	-	
Storlek	-	
Kärnområde	-	
Migration	-	
Åldersfördelning	-	
Könsfördelning	-	
Äktenskapsmönster	-	

i) Språkförhållanden	+/-	
Officiellt språk	-	
Officiellt språk i annat land	-	+
Talas i mer än ett land	+/-	
Dialekt- eller språksplittring	-	
Standardisering och modernisering	+/-	↑
Förhållandet mellan tal och skrift	+	
Tvåspråkighet	-	
Språkbehärskning	-	
Språksyn	-	
j) Heterogenitet/homogenitet	-	
k) Näringar	+/-	↓
l) Typ av etnicitet	+/-	
m) Intern organisation	+	↑
n) Institutioner	+/-	
Utbildning	-	↑
Kyrka	-	
Forskning och kultur	+	↑
Språkplanering och språkvård	+/-	↑
o) Medier	+/-	
p) Kulturyttringar	+	
III. Faktorer på individnivå		
q) Språkval	-	(+/-)
r) Socialisation	-	(+/-)

10.2 SOCIOKULTURELLA NORMER

Majoritetens dominans kommer särskilt tydligt till uttryck i samband med språklig interaktion mellan samer och svenskar. Språket som väljs i sådana sammanhang blir givetvis svenska, dvs. en majoritetskulturyttring, på grund av att det endast är den samiska parten som är tvåspråkig. Kommunikationen sker alltså på majoritetsmedlemmarnas villkor. I sådana kommunikationssammanhang befinner sig den samiska parten ofta i underläge av flera skäl. I kommunikationen är det inte bara frågan om att behärska och kunna välja bland språkets ord och strukturer; sättet att använda språk i det interpersonella umgänget signalerar på olika sätt grupptillhörighet. Användnings sättet kan gälla sådana saker som hur långa repliker man har, normer för replikskifte, hur mycket tystnad som får förekomma inom samtalet, vad som kan vara osagt o dyl. Minoritetens språkanvändningsnormer förs ofta omedvetet över till samtal på majoritetsspråket, där det inte kan ges en adekvat tolkning av majoritetsmedlemmarna.

En negligierande eller negativ hållning från majoritetens sida kan överföras till minoritetens egna värderingar. I en sådan situation kan minoritetsspråket bli lidande på åtskilliga sätt. Mest påtagligt är förhållandet att minoritetsmedlemmar undertrycker bruket av det egna språket i närvaro av majoritetsmedlemmar, även när dessa inte är

inbegripna i samtalet. Ett exempel på detta från den samiska situationen ges i Helander (1984), där det visas att många samer väljer att inte tala samiska sinsemellan när de vistas i större tätorter.

10.3 SPRÅKVAL

Bedömningen baserades på att överföringen av samiska i hemmen i samband med barnuppfostran är alltför begränsad till sin omfattning för att den ska kunna bära ett språkbevarande. Många fler familjer skulle envist behöva hålla fast vid samiskan för att överföra språket till nästa generation i så stor utsträckning som möjligt, och det är troligt att den potential som finns för detta i form av föräldrar som behärskar samiska inte utnyttjas fullt ut.

Tanken på ett gemensamt samiskt standardspråk och konkreta förslag hur det skulle kunna utformas och utvecklas ger Mikael Svonni 1997, men den tanken har Svonni övergivit eftersom det inte är genomförbart språkligt eller ur etnisk synpunkt.

10.4 SAMMANFATTNING AV SPRÅKBYTES-/SPRÅKBEVARANDE-FAKTORERNAS VÄRDEN

Den konstellation av plus- och minustecken som har framkommit vid bedömningen av den samiska situationen innehåller tydliga mönster. Det finns en klar linje av minustecken från ekonomiska faktorer på samhällsnivån över demografiska förhållanden inom gruppen till språkvals- och socialisationsmönstren på individnivå. Det finns ett beroendeförhållande mellan dessa faktorer på så sätt att de ekonomiska förhållandena har konsekvenser för de demografiska som i sin tur påverkar individens språkliga beteende. Minustecknet för typ av tvåspråkighet har dessutom ett samband med de ekonomiska och demografiska faktorerna. Det ser alltså ut som om de ekonomiska faktorerna djupast sett ligger bakom språkbytet från samiska till svenska. Det förhållande att samhällets ekonomi inverkat så negativt på den samiska kulturen är emellertid i sin tur en effekt av den brist på politisk makt som kännetecknat den samiska minoriteten historiskt. Om vi hade sett på faktorn politisk-legala förhållanden för 50 år sedan, hade denna faktor bedömts med ett klart minustecken, inte som i dagens läge med ett plus/minus.

De kvarvarande klara minustecknen gäller dels utbildning, dels den status och det utrymme minoritetsspråket ges inom samhället i stort. Att utbildningssituationen fram till våra dagar varit ogynnsam för samerna hänger samman med gruppens brist på politiskt inflytande. Att samiskan inte har någon officiell status och att språkrättigheter saknas har samma bakgrund.

De plustecken som förekommer i tabellen grupperar sig dels kring faktorer på samhällsnivå som ligger eller nära ideologiplanet, dels kring faktorer på gruppnivå

som är beroende av eller sammanhängande med minoritetens egna ansträngningar och aktiviteter. Man kan i detta sammanhang notera att plustecknet för politisk-legala förhållanden också kan ses som ett resultat av gruppens eget agerande; plustecknet står ju för samernas ökade inflytande på centrala beslut som gäller samiska frågor. Intressant nog står flera plustecknen för en gynnsam utveckling som uppnåtts på samnordisk, och därför pansamisk nivå. Vidare gäller den positiva utvecklingen främst aktiviteter och praktiskt arbete kring kultur-, forsknings-, och språkvårdsfrågor. I jämförelse med detta är det värt att lägga märke till att utbildningssidan, där beroendet av majoritetssamhällets lagstiftning och resurser är mer påtagligt, fortfarande betingar ett minustecken.

Resultatet ger en mycket typisk bild av ett minoritetsspråk som befinner sig i en tämligen framskriden språkbytesprocess. Den historiska utvecklingen sedd ur politisk, ekonomisk, social, socialpsykologisk och utbildningsmässig aspekt är jämförbar med den som i större eller mindre utsträckning gällt för språkliga minoriteter i övriga europeiska länder. De samhälleliga faktorernas effekt på individernas språkliga beteende, inklusive deras typ av tvåspråkighet och behärskning av minoritetsspråket uppvisar också likheter med andra hotade minoritetsspråk.

De politisk-ideologiska förhållanden som gjort sig gällande under de senaste decennierna i Sverige med större acceptans av minoriteternas kulturella särart, samt den större etniska självmedvetenheten hos den samiska minoriteten överensstämmer med en liknande utveckling västvärlden över. Det är denna utveckling som i den samiska situationen står för de positiva dragen angående möjligheterna för språkbevarande. Dess effekter på längre sikt beror emellertid på om det nuvarande ideologiska klimatet får ta sig konkreta uttryck i en samhällsutveckling i vilken samiskan fyller en funktion i ett nyanserat och brett spektrum av användningsområden. En betydande osäkerhet inför framtiden innebär den omställning som den samiska befolkningen genomgår i samband med moderniseringsprocessen. De förändringar och diversifieringar som sker inom näringar, yrkesverksamhet, utbildning och intresseinriktningar mm ställer stora krav på medvetenhet och beslutsamhet i språkfrågorna hos de personer som idag är talare av samiska.

Vi har emellertid sett att det finns en rad företeelser under det senaste decenniet som pekar på en ljusare utveckling. Dels gäller detta den objektiva förbättring som ligger i att samiskan är officiellt språk i ett annat land, vilket betingat en omvärdering av ett minustecken till ett plustecken, dels de ganska många faktorer som vi markerat med ↑. Likaså kan ett alternativ, något positivare bedömning av faktorerna på individnivå innefattas i en sådan ljusare bild. Man kan fråga sig vilka förutsättningarna är för en revitalisering av samiskan och vilken väg en sådan revitalisering skulle ta.

11. SAMISKAN I DET SVENSKA SKOLSYSTEMET

Samebarnens undervisning under 1900-talet utformades under de tre fyra decennierna i stor utsträckning utan hänsyn till samernas egna önskemål och behov. I stället har representanter för majoritetsbefolkningen identifierat behoven och även haft lösningar på problemen, och genom maktmedel genomfört en politik som inte varit i överensstämmelse med samernas egna önskemål, om dessa överhuvudtaget efterfrågades.

Undervisningen har gynnat och missgynnat grupper av samer på olika sätt under olika tider. När samerna kunde börja göra sin röst hörd via nomadskolfullmäktige togs det inte någon större hänsyn till deras synpunkter. När samernas inflytande ökade i nomadskolan och sameskolan, var regelsystemet redan så utbyggt att det var svårt att genomföra stora förändringar. Undervisningen i samiska och om samernas kultur och historia har inte kunnat få den plats som samerna önskat, eftersom en sådan undervisning bland annat förutsätter tillräckligt med undervisningstid, adekvata läromedel och kompetenta lärare.

Situationen nu är att samerna genom Sameskolstyrelsen och Sametinget leder sameskolorna, och det gäller för sameskolan att ge eleverna kunskaper i olika samiska språk och kunskaper om hela befolkningens kultur och historia till alla grupper av samer. Det förutsätter att samerna själva utformar program för samebarnens framtida skolundervisning, och detta kräver i sin tur visioner, resurser och handlingsutrymme.

Skolan är det område där minoritetsspråken tidigast upplevde en statushöjning. Hemspråksreformen infördes i Sverige 1977, ungefär vid samma tid som i Danmark och Norge. Två principiellt viktiga motiv låg bakom hemspråksreformen. Det första gällde stärkande av etnisk och kulturell identitet. Det andra gällde vikten av att stödja en normal språklig, kunskapsmässig och allmän kognitiv utveckling för invandrar- och minoritetselever. De inhemska minoritetsspråken hade alltså ännu inga sär rättigheter i förhållande till olika invandrar språk.

11.1 ANTAL RESPEKTIVE ANDEL ELEVER BERÄTTIGADE TILL SAMISKA SOM MODERSMÅL OCH ANTAL DELTAGARE LÄSÅRET 2007/08

kod	0708	Berättigade till modersmål		Deltagare i modersmål	
		Modersmål språk	Summa	Summa	
LSM	Luleåsamiska		21		20
NSM	Nordsamiska		114		99

SAM	Samiska	362	224
SSM	Sydsamiska	73	41
	Summa	570	384
0708	Deltagare i modersmål	Andel av totalt antal	
kod	Andel av antal berättigade	elever i grundskolan	
	Modersmål språk		
LSM	Luleåsamiska	95 %	0,002 %
NSM	Nordsamiska	87 %	0,011 %
SAM	Samiska	62 %	0,024 %
SSM	Sydsamiska	56 %	0,004 %
0708	Berättigade till modersmål	Deltagare i modersmål	Deltagare i modersmål
		Summa	Summa Andel av antal berättigade
	Modersmål språk		
	samiska	570	384 67 %
			Andel av totalt antal
			elever i grundskolan
			0,04 %

Beträffande modersmålsundervisning inom grundskolans ram förekommer samma sorts problem för samiska barn (Svonni, 1997a) som konstaterats för invandrabarn (Municio, 1987). Bl a är undervisningstiden för samiska troligen alltför begränsad för att ge någon påtaglig effekt på språkbevarandet för majoriteten av de deltagande barnen.

12. SPRÅKREVITALISERING EN GLOBAL FRÅGA

12.1 INTRODUKTION

Många av revitaliseringsprogrammen är relaterade till anspråk av territoriell suveränitet, även om kulturell suveränitet eller en stark längtan att vidmakthålla en

unik etnisk identitet, är oftast det bestämda målet. I vissa sammanhang görs ansträngningar att revitalisera genom att centrera på formell utbildning, i andra delar fokuseras det vid att skapa miljöer där språket kan användas på ett alldagligt sätt.

Språkdöd och utdöende av ett språk uppenbarar sig i en anmärkningsvärd snabb takt. Det är svårt att bestämma antalet språk i världen (Crystal 200:2-11), och det är ännu svårare att förutsäga det totala antal språk som inte längre kommer att talas (Whaley 2003). Emellertid finns det en allmän uppfattning att åtminstone hälften av världens 6000-7000 språk kommer att försvinna (eller vara på randen att försvinna) i nästa århundrade.

Crystal (2000:19) uppmärksammar, "För att nå den tidsramen, så måste åtminstone ett språk i medeltal dö ut, varannan vecka eller liknande", och genom dessa alarmerande fakta är det lågt räknat.

Fenomenet språkdöd har funnits i alla tider, men nivån av tillbakagång av språklig mångfald är troligtvis unikt för vår tid, kanske genom konkurrens från avsaknad av språklig mångfald som antas ha skett genom den jordbrukande revolutionen för 10 000 år sedan, (Maffi 2001). Genom att en sådan hög grad av språkdöd, så måste vi notera att en stor och tydlig del av samhällena i världen idag konfronteras med det faktum att förlora ett språk som traditionellt har varit ett särdrag för deras identitet. I många sådana exempel görs framsteg att förhindra processen av språkbyte och även att främja användandet av det ärvda språket. Graden av antal hotade språk kan inte ensam förklara det ökande antalet av revitaliseringsinitiativ. Till detta måste vi addera en större del av sociologiskt-historiskt skifte, en allmän trend i riktning att erkänna minoriteters rättigheter, både som individer och grupper i moderna stater. Särskilt sedan slutet av det kalla kriget har herraväldes mönster kollapsat på många sätt i världen, som tidigare har aktivt och tydligt arbetat för att undertrycka kulturella olikheter, och som ett resultat av det har på många platser etniska grupper och minoriteter ökat sin flexibilitet att fullfölja sin egen agenda (Kymlicka 1995). I verklig mening har minoritetssamhällen fått frimodighet att försöka nå territoriella, politiska och kulturella rättigheter. Fastän det har fört med sig ett ökat antal av etniska konflikter (Moynihan 1993), och även resulterat i att åter från grunden tänka över mänskliga rättigheter omfattande skydd av sådana saker som val språk. Betänk detta exempel om språk från artikel 5 i Unescos allmänna förklaring om kulturell mångfald, som slår fast:

"Alla människor ska därför ha rätt att uttrycka sig och att skapa och sprida sina verk på det språk som de vill, framför allt på sitt modersmål. Alla har rätt till en god utbildning som till fullo respekterar den kulturella identiteten."

Ändå kan effektiviteten av dessa proklamationer och lagar att försäkra kulturella rättigheter var föremål för diskussion, det finns liten tvekan om att de har uppmuntrat etniska samhällen runt om i världen att uppnå aktiviteter som försäkrar deras

kulturella identitet, och dessa strävanden inkluderar ofta program som främjar användandet av det ärvda språket.

En mindre förstådd faktor som har haft rollen av ett ökat intresse för språkrevitalisering är "globalisering". Den stora diskussionen om globalisering har koncentrerat sig på moderniserande och assimilerande effekter som besitter starka krafter i samhällen, både i stora och små. Individerna i dessa samhällen har kommit in i det internationella ekonomiska systemet och exponeras till en allt större del regelbundet av språk och kommunikation, och de är inneslutna i de icke-traditionella vanorna. Ett faktum som är mindre undersökt är nämligen de globaliseringskrafter som utlöser motstående krafter hos vissa folk att söka hävda, eller bättre att återta, deras unika kulturella identitet. Mer ofta än aldrig, är ansträngningen att understryka det som är unikt representerat av en "traditionell" valkrets inom ett samhälle, som finner sig växelverka med en "modern" valkrets, och som förespråkar en större integration med det regionala, nationella och internationella samhället. Många språkrevitaliseringsprogram har kommit fram som en konsekvens av dessa effekter. Eftersom språk är synliga och kraftfulla indikatorer på gruppidentitet, så har dessa faktiskt blivit erkända som en viktig del att bibehålla länken till sin kulturella historia, och även att beskydda sina kulturella särdrag i vår samtid.

12.2 ATT BEDÖMA ETT SPRÅKS LIVSKRAFT

Det är svårt att bedöma och förstå ett språks livskraft, eftersom det är en mängd sammanfogade faktorer som träder in, ändå så är graden av ett språks livskraft en grundläggande indikator att användas sig av för att bestämma rätt val av insats. Ett språk som talas av flera tusen individer dagligen lägger an en annan valmöjlighet i revitalisering, än ett dussin infödda talare som knappast använder det. Dessutom att bedöma förändringar av ett språks livskraft över en tidsperiod leder till ett enkelt mått på framgång i avsikt att revitalisera ett hotat språk.

Intresset bland lingvister gällande frågor som hotade språk, har ökat under de två sista årtiondena och det har uppkommit flera studier som uppmärksammar hur man ska bedöma ett språks vitalitet. Ett av de mest omfattande kommer genom ett samarbete av lingvister inom UNESCOs Ad Hoc Group för hotade språk. De har samarbetat för att skapa ett dokument som har titeln *Language vitality and endangerment* (UNESCO 2003), som listar nio faktorer gällande ett språks livskraft. UNESCOs Ad Hoc Group är väldigt tydlig på den punkten att dessa nio faktorer måste beaktas i förhållande till varandra:

- Faktor 1) i vilken grad språket förs över till nästa generation,
- Faktor 2) antalet talare,
- Faktor 3) andel talare inom befolkningen,
- Faktor 4) i vilka domäner och i vilken utsträckning språket används,
- Faktor 5) i vilken grad språket används i nya domäner,

Faktor 6) material för språkundervisning och skriv- och läskunnighet,
Faktor 7) språkets status och i vilken grad språket har lagligt skydd i samhället,
Faktor 8) hur gruppens egna attityder är till det egna språket,
Faktor 9) mängden och kvalitén på dokumentation

Enligt listan har de tre första faktorerna att göra med antalet talare av ett språk, och även hur språket förs vidare genom generationer och ut till befolkningen. Faktorerna 4-7 identifierar hur och var språket används. Faktor 8 riktar sig till talarnas förmåga att förstå värdet av sitt språk. Faktor 9 identifierar det material som har producerats om språket.

Även under en snabb överblick, blir det klart varför vi inte kan separera de olika faktorerna från varandra. Till exempel, att använda språket i både nya och existerande domäner (faktor 4 och 5) är i högsta grad beroende av samhällets attityder. Faktor 9 är på ett sätt udda i listan eftersom existerande språkdokumentation inte är en bedömningsfaktor när det gäller att bedöma språkets livskraft. God dokumentation finns för några språk som är utdöda, men å andra sidan finns det liten dokumentation för i högsta grad vitala språk. Snarare är det så att nivån av livskraft hjälper till att uppskatta hur bråttom det är med ny språklig dokumentation. Det är helt enkelt så att ett verkligt hotat språk ska dokumenteras så snabbt och omsorgsfullt som möjligt. Ju mer utförlig dokumentationen är, ju lättare är det att revitalisationen blir mer åtråvärd i framtiden.

Den grundläggande frågan för livskraften är storleken och sammansättning av den talande befolkningen. Intuitivt verkar det som ett större antal av infödda talare bibehålls och är mer hälsosam (faktor 2). Hursomhelst, ett större antal av talare garanterar inte livskraft eftersom den talande befolkningen måste ses i relation till andra talande befolkningar. Exempelvis nästan 200 000 människor talar Tujja, ett Tibet-Burmiskt språk i södra Kina, ett antal som väl skulle placera sig inom den säkra ramen för måttet av ett hotat språk, (Krauss 1992). I nästan varje del av samhället där språket talas, är Tujjatalarna underlägsna i antal gentemot talarna av andra språk, förhållandet är 10:1. Endast 3 % av de etniska Tujjatalarna kan tala språket, och troligtvis hälften av dessa använder språket regelbundet. Tydligt är att Tujja är hotat eftersom den talande befolkningen förminskas mest i världen. Sålunda är det absoluta antalet talare inte en god diagnos för att bestämma ett språks livskraft.

Överföring av språk mellan generationerna (faktor 1) är ett typiskt och lämpligt kännetecken huruvida ett språk ska bibehålla sin livskraft inför en obestämd framtid. I sin vidaste mening finner vi tre typer av förhållanden. För det första; alla generationer barnen inkluderade använder språket flytande. För det andra; föräldrar och morföräldrar använder språket men inte barnen, även om barnen känner till språket. I den tredje kategorin, bibehåller endast morföräldrar och den äldre generationen kunskap i språket. Detta sätta att karakterisera överföring av språk mellan generationerna är till hjälp att inrama sakfrågan. Det tydliggör det faktum att endast när barn förvärvar ett språk, så finns det en chans för språket att användas långsiktigt.

För att ett språk ska bli livskraftigt, måste det användas aktivt av barnen. Överföring av språk mellan generationerna behöver inte nödvändigtvis ske sig likadant i den totala befolkningen. I en by använder barnen sig regelbundet av det lokala språket, men inte i en annan. I en familj uppmanas inte barnen att använda språket, i familjen intill förväntar man sig att barnen ska använda sig av språket.

Krauss (1997) använder sig av tio steg till hjälp för att urskilja språkanvändningen:

- a) språket talas av alla generationerna, och inkluderar alla, eller nästan alla barn,
- a) språket lär av alla, eller nästan alla barn,
- b) språket talas av alla vuxna, föräldralådan och där över, men bara några få eller inga lär sig språket,
- b) språket talas av vuxna i trettio års ålder och äldre, men inte av yngre föräldrar,
- c) språket talas endast av vuxna i medelådan och över,
- c) talarna är femtio eller äldre
- d) talarna är sextio eller äldre
- d) talarna är sjuttio eller äldre, och är färre än tio,
- e) utdött, inga talare

Dessa steg är till hjälp att jämföra ett språks livskraft som talas i olika områden. Exempelvis är inuitiska stark och tryggad på Grönland, där nästan alla barn lär sig det. Däremot finns det variationer i Kanada, allt från tryggt till hotat. I Alaska (b-c) och i Ryssland är språket allvarligt hotat, med några få par som talar språket, (Krauss 1997:26). I några fall kan sådan information vara behjälplig att fatta beslut vilka insatser som ska sättas in i revitaliseringen, och var talföra individer sannolikt kan finnas.

Enligt de faktorer som är uppsatta från UNESCO, förstår vi att ju starkare ställning ett språk har, ju fler domäner har språket. När det gäller hotade språk finner vi olika stadier av hur hotat språket är, och vi finner hur språket används i begränsade former. Ett tydligt exempel ser vi när språket används av individer i hemmet och för tillfällig social räkning, men ett annat språk används i första hand för kommunikation på arbetsplatsen, i skolan och i det offentliga.

Ett dominant språk är generellt favoriserad genom ett större antal talare, medan det icke-dominerande språket oftast alltid är begränsade till antalet. I de flesta fall lär sig inte förstaspråkstalare av ett dominant språk det icke-dominerande språket som andra språk. Dessutom påpekar UNESCO (2003) tydligt att det dominerande språket ofta ses som ett språk med sociala och ekonomiska möjligheter. Därför finns det en press på talarna av det icke-dominerande språket att skifta till det dominerande språket, men inte vice versa.

I alla fall av språklig utnötning, har språket rört sig genom skalan av domäner, eftersom det är använt inom färre och färre domäner, med färre och färre funktioner, och vanligtvis genom färre och färre talare. Det är klart att relationen mellan språket och domäner är dynamiskt för många lokala språk och således är trender av

förändring relevant. Om ett språk används till en större del i färre domäner, så är det tecken på minskad vitalitet. Å andra sidan om ett språk används i en ökad del av fler domäner, visar det att livskraften återvänder, och har vunnit mark gentemot andra språk.

Nya domäner skapas ofta i den moderna världen med snabb efterfrågan av ny teknologi och genom media. Några lokala språk har använts genom radiosändningar runt om i världen. Betydligt färre lokala språk används genom TV-sändningar och nästan inget genom större filmer. När dessa media kommer till isolerade regioner dominerar de genom sitt snabba intåg den sociala sfären, i förtur gentemot det lokala språket. Ett exempel är ankomsten av hyrvideolastbilarna som distribuerar videokassetter i de ursprungliga indianernas områden, det är ett starkt bidrag till utnötning av språket. Dessa lastbilar har bidragit till lättare tillgång till videofilmer från Hollywood i relativt avlägsna samhällen i USA, och det underlättar inte bara utbredning av engelskan, utan skapar effektivt en ytterligare domän där ursprungsspråket inte brukas.

Vi bör beakta hur mycket ett språk används i en särskild domän; trettio minuter radiosändning i veckan, en webbsida, eller en sida i en dagstidning som är skriven på det lokala språket har ett kraftfullt symboliskt värde, men det betyder inte att det är tecken på stor vitalitet. En kritisk domän för språkanvändning är inom utbildning. I områden där det regionala administrativa utbildningssystemet existerar blir utbildningsspråket en nyckel som bestämmer språkanvändningen inom övriga domäner. När den obligatoriska skolan uttrycker sig exklusivt enbart i det nationella språket, så förminskas det lokala språket oundvikligen. När det lokala språket är en del av den formella utbildningsprocessen, så behåller det lokala språket en högre grad av livskraft. Utbildning i språket är betydelsefullt för ett språks livskraft (UNESCO 2003). UNESCO kännetecknar fyra mellanliggande nivåer, som fokuserar vid existensen av skrivet material och rollen som skolan har gällande läs- och skrivkunnighet. Grundläggande är att ju mindre skrivet material, och ju mindre materialet används i undervisningen, desto högre grad av hotat språk.

En existerande ortografi betyder inte att befolkningen har tillgång till lokal språklig läs- och skrivkunnighet, precis som tillgången av skrivet material inte försäkrar att materialet bli läst. I många fall av språklig utnötning är delar eller samtliga av den lokala befolkningen läs- och skrivkunniga i majoritetens språk, men inte i sitt eget språk.

Attityden till ett språk är en kritisk punkt att bedöma livskraften. Attityder till ett språk existerar inom en mängd olika nivåer; nationell och regeringsnivå, bland majoritetsbefolkningen, och till slut på den lokala samhällsnivån. Regerings och institutionella attityder är oftast influerade och även bestämda av attityderna från majoritetsbefolkningen. Dessutom kan samma attityder påverka hur minoriteten ser på dem själva, sin egen kultur och sitt eget språk. Regeringsattityder återspeglas oftast i utbildnings och språkfrågor och förhållningssättet gällande finansiella resurser. Det

kan indirekt återspeglas i media, och kan manipulera uppfattningen av en bestämd grupp och dess språk.

UNESCO (2003) urskiljer sex nivåer hur man behandlar det lokala språket vis à vis det nationella språket: (1) jämbördigt stöd; (2) differentierat stöd; (3) passiv assimilation; (4) aktiv assimilation; (5) påtvingad assimilation; och (6) förbud. Jämbördigt stöd definieras som om alla språk i ett land behandlas som tillgångar, med ett tydligt förhållningssätt att bibehålla dessa språk Även i situationer när jämbördigt stöd är insatt i lagstiftningen och i konstitutionen, så är faktum att regeringen handlar i strid mot detta på olika sätt.

Inom differentierat stöd som är mer vanligt, är det icke-dominanta språket skyddat genom regeringens förhållningssätt, men används inte inom alla domäner där det dominanta eller officiella språket brukas. Exempelvis i Kanada där engelska och franska är jämbördigt stöttade av Kanadas regering, men de lokala språken har däremot varierande grad av stöd. Tvåspråkig utbildning är obligatoriskt nationellt för engelska och franska. Emedan regeringen inte stöder användandet av urbefolkningens språk i skolan, som cree eller ojibwe, vilka är erkända officiella språk i Kanada. Däremot har de ett större nationellt ekonomiskt stöd och lagligt skydd än i många andra länder.

Båda dessa nivåer kan urskiljas som passiv assimilation, men det är inte regeringens förhållningssätt att assimilera minoritetsgrupper, men samtidigt finns det inte heller något förhållningssätt att stödja dessa grupper. Konsekvensen av det bli att de lokala språken inte åtnjuter anseende inom de flesta domäner, och används inte heller inom de domäner där regeringen har en dominant roll.

De tre sista nivåerna; aktiv assimilation, påtvingad assimilation och förbud, påvisar på olika sätt och nivåer av regeringens handlande att betvinga människor att ge upp sina lokala språk, till förmån för det godkända officiella språket. På alla dessa fyra nivåer förväntar man sig att finna en minskad lokalt språklig livskraft, bortsett från några ansträngningar att bibehålla och revitalisera språket.

Åt det håll som regeringen riktar förhållningssättet gällande språkfrågor, påverkar en grupps attityd gentemot sitt eget språk. Den lokala attityden till det lokala språket är en fara för att behålla och revitalisera språket. Negativa attityder är oftast åtminstone en beståndsdel för språkbyte. Om flertalet av befolkningen har en negativ attityd, så är det svårare att lyckas med ett revitaliseringsprogram. Negativa attityder av en kärnfull grupp, även få till antal, visar sig vara ett stort hinder i revitalisering och livskraft.

Vi inser att bedöma ett språks livskraft måste beaktas inom en mängd olika komplicerade av varandra beroende faktorer. Den faktor som tenderar att ha en framskjuten position är: överföring av språk mellan generationerna. När ett barn slutar att lära sig språket är det stor fara, och i de fall där språkbytet har accelererat har överföringen av språket till barnen upphört, ett livskraftigt språk kan i sådana fall inom en generation vara utdött. Där överföring av språk mellan generationerna är

stadig och stark, skall det lokala samhället överväga program att bibehålla språket och att försäkra sig om att dess livskraft. Revitaliseringsprogram är nödvändigt och en allmän regel är att ju snabbare de sätts in, ju snabbare går det att återta sitt språk.

13. SPRÅKTEST I SAMISKA (NORDSAMISKA) VID SAMISKA HÖGSKOLAN

Syftet med testen är att avgöra om kandidaten kan följa med i undervisningen på samiska och delta i de aktiviteter som undervisningssituationen förutsätter. Tidramen för testet uppgår till fyra timmar.

Språktestet 2008 innehåller följande element:

1. Förståelse
Kandidaten prövas i förståelse av muntligt språk, genom att en liten berättelse läses långsamt två gånger. Därefter skall studenten skriva ett sammandrag av berättelsen på samiska.
2. Elementär formlära
Kandidaten prövas i kunskap om elementär ordböjning av ett substantiv eller ett verb, eller båda delarna.
3. Skriftlig framställning
Kandidaten prövas i skriftlig presentation av ett vanligt tema, gärna ett tema som studenten själv väljer.

Ett muntligt test förekommer också för intagning att påbörja ämnet samiska och för intagning till allmänna studier. Syftet med detta är att se om vederbörande förstår muntlig samiska, i det ingår inget skriftligt test.

14. DISKUSSION OCH FÖRSLAG TILL ÅTGÄRDER

Det pågår en kulturell och språklig revitalisering i Sverige idag, men hur kan det som görs avhjälpa den situation som de olika samiska språken befinner sig i. Hur kan det vända det språkskifte som vi ser i de undersökningar som redan var långt gånget på 1970-talet? Hur kan de som enligt professor Svonnis undersökningar har god kunskap i samiska inkludera den som söker sig fram i språket? Hur kan ett område där samiskans ställning är stark bli till stöd för ett område där samiskans ställning är svag? Hur kan den som står utanför språket vare sig same eller icke same bli delaktig i att ett språk revitaliseras eller utökar sina språkliga domäner? Hur skapar vi fler arenor där språket används eller försök till att använda språket? I Sametingets gemensamma värdegrund uttrycks det på följande sätt: *"Vi inser att en stor del av ansvaret för framtiden ligger hos oss själva."* Naturligtvis måste alla ta sitt ansvar, och redan idag finns det flera

som tar ett stort ansvar och axlar en omöjlig uppgift. Det finns olika faktorer på olika nivåer som påverkar samiskans status, därför behöver vi samverka och ta ansvar på olika nivåer. Vi behöver avlasta varandra på ett helt nytt sätt. Unescos generaldirektör Koïchiro Matsuura gjorde ett uttalande med anledning av det Internationella Språkåret 2008:

"Det brådskar att vi handlar nu. Hur? Genom att uppmuntra och utveckla språkpolitiska modeller som gör det möjligt för varje språkgemenskap att använda sitt första språk, eller modersmål, så mycket och så ofta som möjligt, även i utbildningen, men också behärska ett nationellt eller regionalt språk och ett internationellt språk. Också genom att uppmuntra dem som talar ett dominerande språk att behärska ännu ett nationellt eller regionalt språk och ett eller två internationella språk. Endast om mångspråkigheten accepteras till fullo kan alla språk finna sin plats i vår globaliserade värld."

Många gånger ställer vi oss frågan om det lönar sig att arbeta med och revitalisera små språk, som de samiska språken är. Låt oss därför påminna oss om att åtminstone tio språk i världen var döda, det vill säga ingen talade dessa språk, och dessa har kommit till liv igen. Ett exempel är ursprungsspråket Kaurna i Australien. Ingen talade det språket under tio år. Det finns en bok skriven om detta språk, i vilken man uttrycker sig: "Vårt språk sov, men har återuppstått."

Här följer några förslag till åtgärder utifrån rapporten och utifrån studier om de samiska språken:

Värdegrundsseminarium

Grunden för vårt arbete är vår människosyn och våra värderingar. Vi formulerar värdegrunden i termer av människors lika värde och att alla har rätt till sitt språk. Det är formuleringar som få säger emot, men vi behöver konkretisera vad vi menar. Hur omsätter vi det i praktiken? Det är i praktiken vi lever och verkar. Hur underlättar vi utifrån vår formulerade värdegrund, konkret för den människa som vill återta sitt språk? Hur skapar vi öppenhet och trygghet i språkarbetet? Ole Henrik Magga uttryckte det 2007 att "tryggheten är det viktigaste, otryggheten är vår värsta fiende". Hur tillvara tar vi människors inneboende kraft, idéer och vilja till att var med och bidra? I Annika Janssons (2005) intervjuer belyses den destruktiva kritiken som ett stort hinder. Hur uppvärderar vi varandras insatser? Alla behövs, arbetet är för stort för att bli exkluderande. Det som är självklart för vissa är ingen självklarhet för andra. Den bästa metoden att förhindra missförstånd, fruktan och utanförskap är kommunikation. Kan de samiska språken bli det goda exemplet på samverkan, livskraft och ett inkluderande arbetssätt? Naturligtvis, men vi behöver ändra på felaktiga tankemönster som byggts upp genom tiden. Ole Henrik Magga uttrycker det på följande sätt: "Vi måste frigöra oss från historien, från tankar, våra egna är mer komplicerade." Å andra sidan behöver vi uppvärdera de goda tankemönster som finns bland folket. Kommunikation och början till samverkan sker bäst i mötet med andra. Därför behöver vi komma tillsammans och samtala om dessa frågor. Ett

värdegrundsseminarium skulle vara ett viktigt steg för effektiv samverkan. Det finns även människor utanför den samiska befolkningen som vill bidra med sin kompetens i den processen.

Separata handlingsplaner

Det finns en handlingsplan för samiska språket (Teilus 2004), med höga ambitioner och konkreta förslag, men det kan hända att det inte räcker med en gemensam plan för alla samiska språk. Separata språkliga handlingsplaner kan mycket väl behövas för nord-, lule-, ume- och sydsamiska, eftersom språken har så olika situationer och revitalisering måste anpassas därefter. Planen för att stärka ett litet språk måste kanske brytas ner i flera mindre steg, för att uppgiften inte ska kännas överväldigande och orealistisk. För lule-, ume- och sydsamiskan behövs det snabba insatser och vissa åtgärder är viktigare än andra. Vi kan tala om behovshierarkier (Huss 2003:121), steg som ska tas först för att överhuvud taget inte tappa fotfästet. Eftersom resurserna är knappa och tiden knapp, är det nyttigt att tänka i behovshierarkier. Om föräldrarna har slutat att överföra sitt språk till sina barn, torde t ex myndighetservice på samiska eller en dagstidning på eget språk vara mindre viktiga för språkbevarandet, än språkbon eller språkbadsskolor där barn och vuxna får möjlighet att tillägna sig språket. Förslaget är att separata handlingsplaner upprättas för varje språklig varietet.

Familjen - överföring av språk mellan generationerna

Enligt Joshua Fishman (1991) som Annika Jansson citerar i sin bok, är det viktigt att inte bländas av det officiella stödet. Fishman har skrivit att vägen till språkdöden är kantad med positiva attityder (1991; Jansson 2005). Man luras att tro att språket inte är hotat när det talas i samhället, när de flesta är positivt inställda till det, när det ordnas kulturevenemang av olika slag, poesiافتnar, teater på språket. Då är det viktigt att ställa sig frågan: Överförs språket över huvud taget till nästa generation? Arbetar skolan på allvar med att bevara och utveckla minoritetsspråket? Om inte, är språket definitivt hotat.

Mikael Svonni (2003) konstaterade på Kautokeinokonferensen 2001 att när det gäller Sverige är det föräldrarna och politikerna som ska agera och välja väg om de verkligen vill rädda språket. Föräldrarnas krav på en bra undervisning som bevarar och utvecklar samiskan jämsides med majoritetsspråket å ena sidan, och å andra sidan politikernas vilja att möjliggöra detta i praktiken, måste utgöra den grund som arbetet för samiskans framtid kan vila på. Forskarna kan sedan följa efter och samarbeta med minoritets- språkstalarna. Detta är en viktig princip som visat sig vara mycket viktig i framgångsrika revitaliseringsrörelser. Det måste finnas ett starkt lokalt engagemang hos föräldrar, lärare, lokala politiker och andra. Den egna gruppen måste agera för att varaktiga resultat ska kunna uppnås.

Förslag till åtgärd: Var finns det lokala resurspersoner i lokalsamhället som vill överföra samiskan till nästa generation? Uppmuntra dem, synliggör dem och stärk dessa resurspersoner. Det finns personer i det samiska samhället som vill starta

föräldraråd för modersmålsundervisningen, men vågar de? Vi behöver överföra trygghet så att fler vågar ta initiativ.

Regelbundna språkanvändningsundersökningar

Det är viktigt att ta reda på hur stora befolkningsgrupper som har någon slags kompetens i ett eller flera språk och hur många som använder språket i vardagslag. Sådana undersökningar bör göras regelbundet för att man ska kunna få en uppfattning om hur dessa siffror förändras med tiden. Svonnis undersökning är ett exempel på ett möjligt tillvägagångssätt. Det är viktigt att veta vilket befolkningsunderlag man har att ta hänsyn till när man planerar barnomsorg, undervisning, äldreomsorg etc. Svonni säger att i områden där samiskans ställning är svag tenderar språkanvändarna att överskatta sin språkliga förmåga, men däremot i områden där samiskan har en starkare ställning tenderar användarna att underskatta sin språkförmåga. I vissa omständigheter skulle man behöva använda sig av språkliga test för att kartlägga de språkliga kunskaperna. Då vet man bättre vilka insatser som behöver sättas in. Här ska värdegrunden genomsyra arbetet.

Det finns en större eller mindre potential av personer med samiska rötter som tidigare förlorat sitt språk eller aldrig fått lära sig det, men som i och med att revitalisering framskrider börjar intressera sig för detta. När man planerar språkbefrämjande åtgärder får denna befolkningsgrupp inte glömmas bort. Henning Johansson förklarar att de uppgifter som låg till grund för uppskattningen av antalet samer i Sverige, med dessa uppgifter och den demografiska datorbasen skulle man kunna fånga upp ättlingarna till språkbärarna. Kopplingen till språkbärarna i slakten leder till intresse för språket.

Samiska rum

Det måste skapas rum eller öar där samiskan och samiskheten är normen. Till dessa "samiska rum" kan man komma för att bada i språket och kulturen. Överallt i Sverige är samerna i minoritet och det är svårt att hitta miljöer där samiskan hörs, och där den samiska kulturen dominerar i bygden. Därför är det viktigt att skapa sådana miljöer på annat sätt. Särskilt viktigt är det att barnen och ungdomarna får vistas i miljöer där samiskheten inte är ifrågasatt, utan gångbar på ett naturligt sätt.

15. REFERENSER

Hyltenstam, Kenneth & Christopher Stroud (1991) Språkbyte och språkbevarande. Om samiskan och andra minoritetsspråk. Lund: Studentlitteratur.

Hyltenstam, Kenneth, Christopher Stroud och Mikael Svonni (1999) Språkbyte, språkbevarande, revitalisering. Samiskans ställning i svenska Sápmi. I: Hyltenstam, Kenneth (red.) Sveriges sju inhemska språk – ett minoritetsspråkperspektiv. Lund: Studentlitteratur.

Hyltenstam, Kenneth, (red.) (1999), Sveriges sju inhemska språk – ett minoritetsspråkperspektiv. Lund: Studentlitteratur.

Svonni, Mikael, (2007), Det tveeggade skolsystemet. Undervisningen av samernas barn i Sverige under 1900-talet fram till 1980. I: Mer än ett språk. En antologi om flerspråkigheten i norra Sverige. : Norstedts Akademiska Förlag.

Svonni, Mikael. (2008) Sámi languages in the Nordic countries and Russia. I: Multilingual Europe: Facts and Policies. Berlin - New York: Mouton de Gruyter s. 233-249.

Svonni, Mikael (2005) Föredrag om Språksituationen för samerna i Sverige, symposium till minnet av Annika Jansson i Uppsala den 4 februari.

SOU 2006:19, Att återta mitt språk: åtgärder för att stärka det samiska språket: slutbetänkande, Stockholm, Fritze.

SOU 1975:100, Sameutredningen, Samerna i Sverige – stöd åt språk och kultur, Stockholm, LiberFörlag/Allmänna förlaget.

Huss, Lena (2005) Föredrag om Hur ska den samiska revitaliseringen gå vidare i Sverige?, symposium till minnet av Annika Jansson i Uppsala den 4 februari.

Grenoble, L. & L. Whaley. 2006. Saving Languages: An Introduction to Language Revitalization. CUP: Cambridge.

Elenius, Lars & Ekenberg Stefan (2002) Minoritetsspråk och myndighetskontakt. Flerspråkighet bland användare av samiska, meänkieli och finska i Norrbottens län, efter minoritetsspråklagarnas tillkomst 2000, Luleå tekniska universitet, CUFS.

Sametinget, Teilus Michael (2004) Start för en offensiv samisk språkpolitik – Handlingsprogram.

Lpo 94, Läroplan för det obligatoriska skolväsendet förskoleklassen och fritidshemmet (2006) Stockholm, Fritze.

Skolverket, Dunér Barbro, undervisningsråd, (2008), Statistik.

Barruk, Henrik (2007) Rapport angående umesamiskt språkseminarium, Kanaanstiftelsen i Sverige.

Europarådet (1995) 1. II. Ramkonvention om skydd för nationella minoriteter, Strasbourg.

Urfolksdeklarationen (2007), United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples.

Allmän förklaring om de mänskliga rättigheterna (1948, Förenta Nationerna.

Muntliga källor

Magga, Ole Henrik (2008), språkprofessor, Sámi allaskuvla, Guovdageaidnu.

Svonni, Mikael (2008), språkprofessor, Umeå universitet, Romssa universitehta.

Trott , Chris (2008), Assistant Professor, Department of Native studies, University of Manitoba, Canada.

Johansson, Henning (2008), professor i Pedagogik vid Högskolan för lärande och kommunikation (HLK), Jönköping.

Huss, Leena (2008), docent, Centrum för multietnisk forskning, Uppsala universitet.